

БОРИС ГРИНЧЕНКО

Лесь, преславний гайдамака

БОРИС ГРИНЧЕНКО

Лесь, преславний гайдамака

**ВІРШОВАНІ ОПОВІДАННЯ,
ЛЕГЕНДИ ТА КАЗКИ**

Для молодшого і середнього
шкільного віку

Упорядкування
і передмова
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Художники
**ГАННА ЖУРНОВСЬКА,
КОСТЯНТИН МУЗИКА**

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1991

ББК 84
Г 85

*У книжці зібрані легенди
і віршовані оповідання
історичної тематики, а також казки
класика української літератури
Бориса Грінченка (1863—1910).*

Редактор
О. С. ЯРЕМІЙЧУК

Г $\frac{4803640102-103}{М 206 (04) - 91}$ 71.91

ISBN 5-301-00917-6

© Валерій Шевчук, упорядкування, передмова, 1991
© Ганна Журновська, Костянтин Музика, ілюстрації, 1991

ВІН ДУЖЕ ЛЮБИВ ДІТЕЙ

У книжці, що лежить оце перед тобою, юний читачу, ти знайдеш казки, а ще цілу добірку віршованих оповідань Бориса Грінченка. Сюжети цих творів письменник вибирав із багатого подіями минулого українського народу, викладав віршем народні оповіді, які переказувалися довгими зимовими вечорами десь у засипаній снігом селянській хатині, освітленій скіпкою чи каганцем, — розказував ті історії дітям та дорослим сивочубий дід чи зігнута від постійної праці бабуся. І діти, й дорослі тоді завмирили, зворушені розповідями про русалок, папоротевий цвіт чи пекельний трибунал. Той дідо чи бабуця, які їх знали, перейняли їх од своїх дідів та бабів, а ті від своїх — переказували новому поколінню, яке, в свою чергу, передавало їх уже своїм онукам. Оповідалися тоді не тільки небилиці, а й билиці — події давньої історії нашої землі.

Отак народ утримував свою культурну й історичну пам'ять, а водночас бавив і розважав себе і дітей, навчаючи їх правди й добра. Хтозна, може, колись хлопчаком слухав отих селянських поетів та істориків і малий Бориско Грінченко, панич, син відставного штабс-капітана — було це, може, на хуторі Вільховий Яр чи на хуторі Кути біля Харкова, де майбутній письменник виростав.

А народився він 9 грудня 1863 року. Його сім'я хоч і була панська, але бідна — мав його батько трохи землі й водяного млина, часто сам брався за просту роботу, зате дуже хотів, щоб його син був більшим паном, ніж він. Хотіла того й мати Поліксенія Миколаївна.

Хлопчик рано навчився читати, в п'ять років, відтоді його не можна було відтягти від книжки, а читав усе, що потрапляло під руки. Особливо ж його вразив «Тарас Бульба» Миколи Гоголя, оті козацькі змагання за волю, Тарас та Остап, які самовіддано любили рідну українську землю. Читав цю книжку Бориско, коли мав 7—8 років. Тоді ж таки, хлопчиком, граючись, він і сам захотів стати письменником, складав вірші, а потім

вирішив «видати» на своєму хуторі не що інше, як журнал, для якого писав оповідання, статті і все, що бувало у справжніх журналах. Цим своїм «журналом» надокучав дорослим, бо примушував їх його читати.

Постійні й близькі стосунки із селянськими дітьми, а через них — з батьками й дідами їхніми, ввели хлопчика в той казковий світ народної творчості, про який я писав вище. Він співав пісень, бував на весіллях, хрестинах, похоронах, заживках, слухав казки й оповідання і не міг не перейнятися їхнім чаром — чудовий то був світ! Батько дивився на ці синові захоплення скоса, навіть забороняв говорити українською мовою, але Бориса вабило народне море з його звичаями, піснями й фантазіями.

Коли ж хлопцеві виповнилося тринадцять, йому потрапив до рук «Кобзар» Тараса Шевченка. Ця книжка так потрясла Бориса, що йому здавалося (як сам писав згодом, згадуючи дитинство), ніби «трупі встали й очі розкрили», а сам Шевченко «зробивсь мені і до сього дня застається пророком». Йому уявлялося, що Шевченко аж такий великий і стоїть на такому високому п'єдесталі, що «торкається головою до неба». Відтоді хлопець почав писати тільки українською мовою, а «видаючи» журнал, писав його також українською. Він сам складав вірші, повісті, п'єси, навіть український словник komponував.

Це було саме тоді, коли російський цар указом від 1876 року заборонив уживати українську мову, друкувати українські книжки, навчати у школі дітей рідною мовою. За свою пристрасть до писання Борис зазнав глузувань з боку ровесників, а з боку вчителів — кари, але завзятий він виявився хлопець! П'ять років Борис навчався в Харківському реальному училищі, але не закінчив його, бо ввійшов у молодіжний гурток, зв'язаний із революційними народниками, які хотіли знищити царя. За те, що він читав і поширював заборонену літературу, був вигнаний з училища і посаджений до тюрми.

Було тоді Борисові Грінченку всього п'ятнадцять років. До в'язниці його посадили 29 грудня 1879 року, тут він пробув півтора місяці, а після такої пригоди став для молоді героєм, хоч наслідки цього ув'язнення були для майбутнього письменника важкі: він був позбавлений права здобути не тільки вищу, але й середню освіту, до кінця життя жив під наглядом поліції, а найстрашніше — захворів сухотами — туберкульозом.

Після того хлопець рік прожив у батька на хуторі, а що той був розчарований, що пана із сина вже не виїде, й допікав синові, той влаштувався канцеляристом у Харківській казенній палаті, заробляючи так мало, що міг тільки раз на день їсти, а жив у халупці із викривленими стінами. Там можна було тільки сидіти й лежати, а ходити ніде.

Треба було думати, де подітися в світі, тож у 1881 році Борис Грінченко складає іспити на звання народного вчителя і йде вчителювати на село, а що крамольного вчителя ніде не хотіли тримати, то весь час переїжджає

з села до села, з місця на місце, тяжко бідуючи,— так тяглося аж десять років.

Ось як описує письменник одну із шкіл, де йому випало вчителювати: «Школа — се маленька хатинка, в ній двоє поламаних парт, вибите скло, зрита долівка і страшенний холод. Книжок нема ні одной».

Довший час йому пощастило вчителювати тільки в селі Олексіївка на Донбасі (з осені 1887 по вересень 1893) в приватній школі Христини Данилівни Алчевської, відомого педагога того часу. Письменник оселяється тут у будинку із грубими кам'яними стінами, і, як згадувала Х. Алчевська, «селянський люд гаряче полюбив його, діти бігали в школу, як на свято». А він і справді любив дітей, оцей маленький, невгамовний, бешкетливий, але допитливий і спраглий до знань люд; коли не було книжок, сам виготовляв їх рукописні і по них учив — хотів засвітити в дитячих душах вогниці добра і любові, з якими ті мали б піти у життя. Зрештою, його казки та віршовані оповідання, що їх зібрано в цій книжці, теж призначалися для тієї ж дівчороби, бо ними письменник хотів навчити не тільки тих, що сиділи перед ним за партами, а й тих, котрі люблять книгу, тягнуться до друкованого слова, як він сам колись дитиною, щоб освітити собі життя й душу, тобто він тим самим ставав учителем не тільки в школі, де викладав, але й у всій Україні.

І це чинив він, ще раз наголосимо, у сумні й темні часи, коли українська мова й література були заборонені.

Отак і вийшло, що його життя — це була важка праця, виборювання щоденного шматка хліба, але життя в любові до дітей та світу. Доля гнала його по Україні, як перекотиполе, але він не покладав рук: працював і працював, писав, учив дітей, брав участь в українських виданнях, сам видавав книжки, записував твори народної словесності, аж поки в 1894 році йому не вдалося осісти в Чернігові на спокійнішому й забезпеченішому місці діловода губернського земства. Тут він опиняється в колі талановитих українських письменників — Михайла Коцюбинського, Володимира Самійленка, Миколи Чернявського і знову працює, працює не покладаючи рук. Видає кілька томів своїх фольклорних записів, пише статті, художні твори, видає книжки інших письменників, зокрема політичного засланця

Павла Грабовського, а також багато книжечок, так потрібних українським дітям та вчителям. Тут він упорядковує музей старовини українського колекціонера В. Тарновського, зокрема речей, що належали Тарасові Шевченку, видає великий том опису цього музею. А вже з 1899 року він живе в Києві, де очолює «Просвіту» (культурно-освітню громадську організацію), укладає чотиритомний «Словарь української мови» — найкращий із українських словників, пише власні твори, перекладає з інших мов, видає журнал «Нова громада».

Але життя й тут не перестає немилосердно його бити. Він переживає смерть єдиної дочки Насті, а слідом за нею — крихітного внука, Настиного сина. Загострюється і його хвороба — сухоти, на позичені гроші він виїхав до Італії, але врятуватися вже не зміг і 6 травня 1910 року там і помер. Його тіло було перевезено до Києва й поховано на Байковій горі. Його похорон у неділю 9 травня вилився у грандіозну політичну демонстрацію.

Отак — важко, у злиднях, у переслідуваннях, у постійній праці — жив, читаю, цей великий чоловік, який не собі хотів добра, а своєму українському народові. Так, він любив Україну, в ім'я цієї любові віддав усю свою силу, пристрасть гарячого серця, весь свій письменницький і учительський хист. Писав для дорослих та дітей, нагадував нам, щоб ми залишались у світі добрими людьми, прилучав і прилучає нас до великої народної культури українського люду, вчив любити простого чоловіка, умів поспівчувати й перейнятися його болями.

На його дитячих творах виховувалися цілі покоління дітей, і не одне із них під впливом цих творів йшло у життя із запаленими ясним світлом очима. Хай же те світло перейде й у твої очі, юний читачу, вбери його собі в серце й полюби світ, а з ним — і того, котрий тобі те світло послав і про котрого я спробував тобі коротко розказати. Запам'ятай це ім'я назавжди — Борис Грінченко.

*Валерій ШЕВЧУК,
лауреат Державної премії УРСР
імені Т. Г. Шевченка*

Лесь, преславний гайдамака

Історичні оповідання

ЗРАДНИК

I

Було це в південному краї,
Де сонце так пишно сія,
Де гордая пальма пишає,
Втопає в розкошах земля;
Де небо блакитне й широкі
Безмежні простори степів,—
В тім краї ще в давнії роки
Народ наймогутніший жив.
І славою гучно пишався
Той край у народній сім'ї,
Друг кожен тій славі вклонявся,
А ворог лякався її.
Не тим тая слава, що в полі
Козак із народу того
З війни не втікав ще ніколи,
Не кидав ще стягу свого;
Не тим тая слава, що зроду
Ніхто ще з усіх ворогів
Того иереважить народу
Ніколи й разу не здолів;
Не тим, що над їх парубоцтво
Сміліших ніде не було,
Не з того, що їхнє дівоцтво,
Як пишні троянди, цвіло.
Ні, тим така слава велика
Була у народу того,
Що з них ні один споконвіку
Не зрадив ще краю свого.
В якій неслівській муки

Не кинув би кожного з них,
Але ні уста їх, ні руки
Не зрадили б зроду своїх,
І зради, пекельного слова,
В ті давні, колишні дні
Не знала ще їхня мова,
Не знали їх рідні пісні.

II

Отож у ті давні години,
Що спомин про них уже згас,
Жив парубок в їхній країні,
І звався той хлопець Киндарз.
Судилось йому виростати
Безрідному серед чужих:
Давно-бо в землі його мати,
І батько у бої поліг.
Зате був вояцької вроди,
Як сокіл у бої літав;
Не раз і не два у походи
Ходив він і слави придбав.
Хоч ще молодий був літами,
Та в радах уже радував:
Він голос проміж козаками
За вчинки славетнії мав.
І голови сиві старії
Схилялись до слова його,
І бачив себе він у мрії
Гетьманом народу свого.
І стоячи в раді козацькій,
І дома, у хаті своїй,
І линучи в бучі вояцькій,
Не кидав ніколи тих мрій.
І гордая думка буяє:
«Тепер я з старими врівні,
Минуть ще години, й у краї
Не буде вже й рівних мені:
Я б'юся — і ворог тікає
Чи мертвий лягає до ніг;
Я в раді — й ніхто не здолає
Так справ розважать військових.

Той досвід увесь, що зуміли
Придбать тільки сиві діди,
Не втративши мужньої сили,
Здобув я в мій час молодий.
А чом же мені не держати
У дужих руках булаву?
Я краще б зміг керувати
Тим краєм, де змалку живу...»
Та роки минають швидкії,
Хоч слава його й вироста,
Та ще не справділись надії,
Далеко бажана мета.
Старий ще гетьман заправляє,
У добрих руках булава...
Киндарзову думку ховає
Його молода голова...

III

Ось чутка пішла поміж люди:
Край рідний їх ворога жде;
Збирається військо зусюди,
Зібралось — на ворога йде.
Не блискавка небо то крає,
Не в хмарах насуплених грім,
Гетьман то в похід виступає
І військо славетнее з ним.
Як хижі орли налетіли,
На ворога впали усі,
І никнуть ворожії сили,
Як в полі трава од коси.
І, трупом заславши країну,
Од них уже ворог тіка,
Боротись змогла до загину
Старого провідці рука!
Над ним іще ворог ніколи
В боях переваги не брав —
Тепер же в широкому полі
Поліг він і більш не вставав.
І рада зійшлася обрати,
Як звичай дідівський велів,
Гетьмана ізнов, щоб скарати

За батькову смерть ворогів.
«За кров нашу й батька старого
Ходімо, ходімо на них!
Нам треба гетьмана такого,
Щоб він їм оддячити зміг!»
Киндарз чує всі ці бажання
І дума: «Діждався і я,
Справдились мої сподівання,
Моя булава вже, моя!»
І чути йому — вже гукає
Хтось в раді: «Киндарз поведе!»
У серці надія палає,
Він, гордий і радісний, жде.
Але між дідами старими
Щось думи були не такі:
Мовчать ще діди, а за ними
Мовчать і усі козаки.
А далі старий і похилий
Озався між них дідуган:
«Хоч ворога ми й подоліли,
Та вбитий поліг наш гетьман!..
Навіщо нам довго шукати?
Тепер серед нас його син...
Хто ж більше за батька скарати
Бажа ворогів, як не він?
Він вдержати шаблю здолає,
Здола боронити свій край,—
Так хай булаву він приймає,
Веде нас до бою нехай!»
Замок дідуган, і вся рада
Гукнула у голос один:
«Правдива старого порада:
Нехай гетьманує в нас син!»

І ось молодий, але дужий,
До рук булаву він прийма...
Киндарз наче зовсім байдужий,
А лютість у серці німа.
«Так ось як мене вшанували
За славу й послугу мою:
Гетьманом ви хлопця обрали,
А я тут забутий стою!
Нехай! Я не буду прохати!
Ви бити йдете ворогів?
Могли б ви тоді їх зламати,
Коли б на них я вас повів!
Та тут мені шани немає,
Знайду її в ворога я,
Помститись над вами здолає
Гартована шабля моя...»
Чорніший од чорної хмари,
Що сонце хова серед дня
І грози віщує та кари,
Сідає Киндарз на коня
І їде. Свій край покидає,
У землю чужую вступив...
Жене він коня, поспішає
Скоріш до своїх ворогів.
Але ж не за рідну країну
Тепер їде битися він:
Про помсту він дума єдину,
Голубить той замір один.

IV

І знову війна неупинна,
І знову кривавії дні...

Ворожого війська частина
З гетьманом стає до борні,
А друга наблизилась тихо,
Пройшла серед гір та лісів:
То рідній країні на лихо
Киндарз теє військо привів.
Прийшов — і займаються хати,
І трупи лежать навкруги,
І батька, й дитину, і мати —
Всіх б'ють без жалю вороги.
Палає весь край, мов у пеклі,
В крові червоніють поля...
Все бачить той зрадник запеклий,
Та що йому рідна земля?
«Згадайте в час кари і суду
Кого занехали колись!
Присягсь я, що вам не забуду,—
Ви кров'ю тепер залились!»
Ой то не орел, стрепенувшись,
Гніздо захищає своє:
Гетьман молодий, повернувшись,
Боронячись, ворога б'є.
І ворог недовго держався:
З усіх, що з Киндарзом прийшли,
Ніхто не утік, не сховався,—
Усі там вони полягли.
Над трупами батька і брата,
Над трупом сестер, матерів
Зібралась народна громада,
Дізнавшись, хто зраду вчинив.
Здригнулися всі: споконвіку
Того не було в їх землі,—
Й Киндарза за зраду велику
Прокльоном святим прокляли.

V

Де ж зрадник запеклий? Немає
На полі між трупом його...
Од кари сховавшись, тікає
Він з рідного краю свого.
Тіка серед темної ночі,

Тіка й серед білого дня,
І страшно блищать йому очі,
Присталого б'є він коня.
Але ж од святого прокльону
Не втік він і серед степів:
Бурхajúчи, вітер з розгону
Угору його підхопив.
І лютая буря, ревучи,
Киндарза туди понесла,
Де, в сніг загорнувшись блискучий,
Країна вся мертва лягла,
Де вічна зима закувала
Усе в крижані кайдани,—
Туди його буря пригнала
З країни ясної весни.
Підкинувши вгору, щосили
Його швиргнула вона
На мерзлії скелі похилі,
Край скель же — безодня страшна.
Здається йому, що в безодні
Все падає з круч він крутих,
Йй за гострії скелі холодні
Хапається в муках страшних.
Не держать знеможені руки,
Покинула сила його,
І скрикнути хоче він з муки —
І скрику не чує свого.
І крига йому усе тіло
Скувала й лягла на устах,
І серце немов скрижаніло,
І сльози замерзли в очах...
І праведна кара святая!
І скільки б її не терпів,
Кінця їй для нього немає
Йй не буде навіки-віків!..
Ні смерті йому, ні спочину:
Страшніш-бо нема над той гріх,
Як зрадити рідну країну,
Продати святиню святих!..

БІЛА БРАНКА

Народна легенда

Там, де в морі хвилі грають,
Де горять ясніше дні,
Де вгорі на баштах сяють
Скрізь півмісяці ясні,
Де усе ще споконвіку
В пишні шати повилось,
В тій країні, де без ліку
Сліз невірницьких лилось,—
Там у башті щогодини
Тужить дівчина смутна:
До далекої Вкраїни
Рветься серденьком вона.
Одногучно море дуже
В темні мури плюскотить,
І вона самотня туже,
Серце ниє і болить.
В згадці рідна Україна,
В згадці хата рідна там,
Де зросла вона, дівчина,
На поталу ворогам;
І вишневий сад зелений,
Місяченько над садком,
І в садку тому найперший
Поцілунок з козаком...
Там їй щастя усміхалось,
Озивалось навкруги,—
І нічого не зосталось,
Все забрали вороги!
Запалала рідна хата
І садок той спопелів,
Батька вбито, вбито брата,

Мати спить серед мерців.
А той милий? Де гуляє?
Чи живий, чи вже нема,
І його уже ховає
Яма чорна і німа?
Ох, не знає, ох, не чує
Їй не почує вже вона,
У неволі вік звікує
І безщасна, і смутна...
А щовечора, як хвилі
Повиває крізь туман,
До дівчини йде не милий,
А баша, турецький пан...
Сонце гасне, день минає,—
Не багато ще хвилин,
Як ізнов — вона се знає,—
Як ізнову прийде він.
І невже їй не пізнати
Днів минулих вороття
І судилось їй оддати
Бусурменові життя?
Ходить, тужить і нудьгує,
Не втиха журба й на мить,
А за муром — бранка чує —
Море Чорнеє шумить.
Без початку і без краю
Розляглося скрізь воно;
В морі поглядом втопає
Бранка, злігши на вікно.
В мури плещуть хвилі-гори,
Одногучно й сумно б'ють
І в безкрайому просторі
То зникають, то встають.
І довічні, і невпинні,
Хвилюватимуть вони,
А невірницьі-дівчїні
Вже не прийдуть кращі дні:
Найсвятішії бажання,
Сподівання кращих літ,
Перші радощі кохання,
Перший милого привіт,
Перші промені яснії,

Що в житті блиснули їй,
Поривання молодії,
Ціле море любих мрій,—
Все, що в серці розцвітало,
Рвалось жити і жило,
Все навіки повмирало,
Все руїнами лягло!..
Краще згинути, сховатись
У холодних хвилях цих,
Аніж ворог той знущатись
Буде з сліз її гірких!
«Земле рідна! Я загину
На чужині — прощавай!
Та любити не покину
Їй на тім світі рідний край!..»
На той бік, де Україна,
Повернувшись тоді,
З башти кинулась дівчина
І покрилась у воді.
І її безоднє море
В глибині взяло свої,—
Так сховалося від горя
Серце біднє її.
А душа пішла до раю,
Тиха, чиста і ясна,
Та свого їй на небі краю
Не забула все ж вона.
І як час той наступає,
То проміж зірок ясних,
Наче хмаронька, злітає
Бранка та з небес святих.
І над містом, де сконала,
Сяйвом білим світлячи,
В рідний край, що так кохала,
Тихо лине уночі.
То вона оповіщає
Горе туркам-ворогам,
Перемогу обіцяє
Січовим швидким чайкам¹.

¹ Січові чайки — бойові човни запорозьких козаків.

ГАЛІМА

1

Могутній баша на галеру вступив —
Надходить криваве діло:
Із Дикого поля¹, з широких степів
Знов хижеептаство злетіло,
По Чорному морю гуляють чайки,
На місто турецьке пливуть козаки.

2

Дать добрую одсіч баша їм хотів —
З ним військо й гримучі гармати —
Хай джаври² невірні пророчих синів³
Не сміють ізнов турбувати!
Од пишних галер вже хвилює вода,
Розкішний гарем свій баша покида.

3

В гаремі вродливих він кинув жінок —
Квітки з опівденного краю —

¹ Дике поле — так називали в XVII столітті незаселені північно-причорноморські степи.

² Джаври — так турки називали християн.

³ Пророчі сини — мусульмани, тобто ті, що сповідували віру пророка Магомета.

І квітку найкращу з тих пишних квіток,
Вродливу, мов гурія⁴ з раю,
Галіму покинув, милішу за всіх,
Життя його, щастя, утіху з утіх.

4

З далекого краю її він узяв,
З тії ж степової країни,
За пишную вроду над всіх покохав,
Дочку карооку Вкраїни;
Розкошами, щастям її він повив,
Не згадує більш вона рідних степів.

5

В гаремі Галіма зосталась. Вона
З походу башу виглядає,
Без милого трошки неначе сумна
У пишнім садку походжає.
Там б'ють водограї, там пахнуть квітки,
Про щастя й кохання співають пташки.

6

І день так, і другий, і третій мина,
Докучило їй дождання!
Четвертий — і чує з садочку вона
Звितяжськеє з бою вертання.
За листя сховавшись, вона одного
Очима шукає коханця свого.

7

Ось їде коханий, конем виграва —
А що там везуть коло нього?
На ратищі⁵ мертва стремить голова —
Здобуток од бою страшного.

⁴ Гурія — в мусульманській міфології гурії — надзвичайно вродливі, вічно юні діви.

⁵ Ратище — спис.

Отáман козацький колись її мав,
А в нього баша її сам одрубав.

8

Звитяжства ознаку, здобутка того,
На славу пророчої сили,
Велить він поставить край двору свого,
Щоб люди усі зрозуміли,
Що вміє він тяжко карать ворогів,—
І в двір переможець-баша уступив.

9

Галіма ж дивилась... І очі її
Так страшно, так дико гляділи,
Немовби останні хвилини свої
У тій голові вони вздріли.
Пізнала, пізнала безщасна в ту мить,
Чия голова там ганебно стримить!

10

Пізнала того, за ким сльози лились,
Кого в ріднім краю кохала,
Пізнала ті очі, уста, що колись
Так палко вона цілувала!
Погасли ті очі, склепились уста,
І кров на чолі запеклася густа.

11

Пізнала уже і тепер вона зна,
Кого на розкоші зміняла,
І все, що забула, згадала вона,
І рідну країну згадала,
І віру Христову⁶, і батька свого...
І серце змістить не здолало всього.

⁶ Коли християни потрапляли в ті часи в полон до турків, то в них вимагали відректися від християнської віри й прийняти мусульманство.

Скрик дикий, страшний розігнувся і затих,
І збіглись на скрик із світлиці —
Знайшли вони скоро в трояндах густих,
Галіму знайшли слугівниці:
В садку, де співали про щастя пташки,
Над мертвою тихо схилялись квітки...

СМЕРТЬ ОТАМАНОВА

1

На ліжку твердому — на голій землі,
Вгорнувшись в козацьку керею,
Лежав головою на простім сідлі
Отаман козацький і ждав, щоб прийшли
Хвилини розлуки з землею.

2

І подруга вірна край нього була —
З життям при ній легша розлука,—
Багато походів вона відбула,
Багато голів з пліч могутніх стяла —
Важенна козацька шаблюка.

3

Не раз же він плавав під турка в чайках,
Не раз і з ляхами стинався,
Не раз, по широких гулявши степах,
Щербив на татарських її головах
І часом з волохом¹ рубався.

4

Багато за волю він крові пролив,
За Січ і за рідну Україну!

¹ Волох — житель Волощини (Молдови).

На дужому тілі він ран не лічив,
Живий повертався із лютих боїв,
Хоч бивсь завсіди до загину.

5

І от же: не в чесних вояцьких боях,
Де крові без міри лилося,
Не в лядських лукавих зрадливих руках,
Не в герці з татарами в чистих степах
Вмирати йому довелося.

6

Він сам умирає в цьому курені,
Лежачою смертю вмирає...
Навкруг тільки стіни похмурі й сумні,
Та джура², ховаючи сльози дрібні,
На нього сумний поглядає.

7

І тяжко старому. І джуру тоді
Він кличе до себе рукою,
І каже він: «Джуро мій вірний, піди,
До мене ти хлопців моїх приведи,
Прощатся хай прийдуть зо мною!»

8

І стало козацтво круг нього смутне,
І ждуть всі останньої мови...
«Спасибі вам, діти! — він каже. — Мене
Зла доля в далеку дорогу жене,
Бувайте ви, діти, здорові!»

9

Але умирати в цьому курені
І лежнем лежати — несила!

² Джуро — молодий козак при козакові старшому.

Степ скрізь оживає тепер по весні,
Лунають ячання і дзвонять пісні,—
Мене ж тут недоля побила.

10

Вволіть мою волю в останній цей час:
Мене на коня посадіте...
Хай, поки ще світ мені божий не згас,
Вступлю я в стремена і гляну ще раз
На батька — на степ, мої діти!»

11

І, загад останній почувши сумний,
Козацтво коня вже сідлає,
І батька старого садовлять вони,
І тихо рушають у степ у рясний,
І тихо кінь вірний ступає.

12

І їдуть всі мовчки. Степи навкруги,
Як море безкрає, хвилюють,
І здалека ледве маячать луги,
І мріють Дніпрові круті береги,
Могили високі сумують.

13

І їдуть все далі... Кивають рясні
Квітки головами своїми;
В високій ширяє орел даліні,
І птаство щєбече безжурні пісні,
І чайка кигиче над ними.

14

І їдуть все далі... В траві промайнуть
Сайгак³ чи коза швидконогі
І зникнуть безслідно... І ось уже чуть,

³ Сайгак — дика степова коза.

Як виють, і плещуть, і б'ють, і ревуть
Дніпрові далекі пороги.

15

І далі ізнову... Смутні козаки
Ні слова іще не сказали;
Отаман мовчить, похилився до луки,
Стиснувши свій повід, не рушить руки
І їде все далі та далі.

16

І тихо спитався з козацтва один:
«Чи, батьку, не час нам додому?»
Але не відмовив нічого їм він,
І знову всі їдуть ще кілька хвилин —
Він знову нічого нікому.

17

І коней тоді зупинили вони,
Отаманів кінь зупинився;
Отаман одразу схитнувсь на коні,
Заснувши в останнім довічному сні,
На руки їм мертвий схилився...

ІВАН ПОПОВИЧ

(1663 рік)

I

У рідному краї
Панує руїна,
Не день і не тиждень
Бідує Україна.

На лівому боці
Іванець панує,
А правий Тетеря ¹
Для лядства руйнує.

Тобі, Україно,
В житті самі муки
Здавен зготували
Дітей твоїх руки.

Для панської ласки,
Великая Мати,
Тебе починають
Свої роздирати.

¹ У віршованому оповіданні розкажується про сумні події на Україні в 1663 році, коли було встановлено два гетьмани: на Лівобережжі Івана Брюховецького (Іванець), а на Правобережжі Тетерю Павла. Між гетьманами розгорілася міжусобна війна. П. Тетеря притримувався польської (лядської), а І. Брюховецький — російської орієнтації; діяльність обох гетьманів принесла Україні багато шкоди. В 1668 р. козаки вбили І. Брюховецького, а П. Тетеря в 1665 р. утік до Польщі.

II

І Паволоч-місто
Того не минуло:
Тетерине військо
Його обгорнуло.

Посипались кулі,
Ревнули гармати...
Та наше козацтво
Уміє стояти!

У місті полковник
Не дасть у наругу;
Взяв хрест в одну руку,
А шаблю у другу,—

З хрестом та з мушкетом
Не страшно нічого...
Попом він був спершу
І в бога святого

І щастя, і волі
Благав Україні,
І знов у час лютий
Страшної руїни,

Щоб край боронити,
Узявсь він до зброї:
Уміє молитись
І вистоять в бої.

III

Ой крикне Тетеря:
«Руйнуйте й паліте!»
Встають тетерянци
На Паволоч бити.

Та міцно Попович
Замкнув усі брами,

Не хилить він зброї
Перед ворогами.

А сам до гетьмана
Листи посилає,
Потуги він просить,
Бо сили не має.

Але ж Брюховецький
Не дба про те дуже:
Чи згине, то й згине,
Йому те байдуже.

IV

Ой ще день минає,
Минає і другий —
Несила боротись,
Немає потуги.

Тетеря лютує:
«Не кину нікого!
Всіх виріжу в місті,
Старого й малого!»

Та бачить Попович,
Що згинуть всі люди,
І каже до себе:
«О ні, так не буде!»

І він до Тетері
Гінця посилає:
«Не всіх нехай кара,
Гетьмане, спіткає:

Бо сам воював я —
Не винні ці люди,—
Нехай же і кара
Мені тільки буде!

Карай мене люто,
Але ж — я благаю,—
Але ж не руйнуй ти
Коханого краю!»

v

Чого ж то зібрались
Ті люди край брами?
Ой, то ж то Попович
Прощавсь з козаками.

Чого ж то козацтво
Й міщани ридають?
В останню дорогу
Його виряджають.

Поміст уже збито
Край муру міського;
Спокійно зіходить
Попович на нього.

Ой глянув Попович
По рідній країні:
«Мій краю коханий,
Мій краю єдиний!

Ще довго кайдани
Ти будеш носити,
Вмиватимуть кров'ю
Тебе твої діти;

Та інша година —
Я вірю — настане:
Загояться люті
Кривавії рани,

Впадуть з нас ганебні
Кайдани тяжкії,—

Борітеся ж, браття,
І вірте надії!»

Схилився на колоду...
Сокира звелася,
Упала — і кров'ю
Земля напилася.

Умер він безщасний,
Та повний надії
На іншії, кращі
Години ясніі.

ЯРИНА

(1671)

1

На гетьмана Дорошенка¹
Наступає лядська сила
І забрала міст багато,
Й місто Кальник обложила.

2

Намагається здобути
І на нього б'є зусюди,
Та міцні міські мури,
Ще міцніш — козацькі груди.

3

Не попустять міста лядству,
Не дадуться на поталу!
І ляхи стоять та й кажуть:
«Ми дошкулим їх помалу».

4

А у міста ані крихти
Скоро хліба вже не буде,
І вже з голоду вмирати
Починають бідні люди.

¹ Дорошенко Петро — гетьман Правобережної України в 1655—1676 роках.

5

Ой міцні міські мури,
Тільки сам отаман знає,
Що хідник з-під них таємний
З міста в поле вибігає.

6

І для певності отаман
Забезпечитися хоче,
Посила Івана-джуру
Вартувать хідник щоночі.

7

Знає ще про те Ярина,
Казакова вірна мила...
Пильно Іван хідник вартує,
І стоїть ворожа сила.

8

Тиждень цілий так минає,
І почався тиждень другий;
Нівідкіль нема пособи,
Нівідкіль нема потуги.

9

А Ярина молодая,
Повна вірної любові,
Хоч голодна, а щоночі
Носить їсти козакові.

10

«Ти від ворога лихого
Бережеш все місто, милий:
Їж, козаче, покріпляйся,
Бо на варті треба сили».

11

І сієї ночі тихо
Підійшла вона до нього
І шматок останній хліба
Принесла йому сухого.

12

Промовляє: «Іж, коханий,
Бо на варті треба сили,
Але ж це шматок останній:
Умирать нам треба, милий».

13

А Іван їй каже стиха:
«Що нам з того, мила, буде,
Що з тобою помремо ми
Так, як ті дурнії люди?»

14

«Ну, а що робити маєм?»
«Рятуватися, кохана!
Тайником з тобою пройдем
Ми до лядського гетьмана.

15

І покажемо їм стежку,
Бо однак нам пропадати,
А за те дадуть нам грошей,
Будем жити й панувати».

16

«Бог з тобою, мій коханий!..
Краще з голоду я згину,
Краще нам умерти в муках,
Аніж зрадить Україну!»

17

«Зоставайся, коли хочеш,
Стежку й сам туди знайду я».
«Ні, не підеш, не пущу-бо,
Всім про зраду розкажу я!»

18

«А, ти так!» Ножем у груди
Він дівчині наміряє,
Та Ярина відхилилась,
Руку Йванову хапає.

19

Боротьба у них смертельна
Почалася серед ночі:
Не пуска Ярина руку,
Він ножем ударить хоче.

20

І пістоль вхопила в нього,
Стрель далеко відгукнувся:
«Краще вмри, ніж маєш зрадити!»
Він одразу похитнувся.

21

Пада він і в неї руку
Вириває в ту хвилину
І ножем у білі груди
Вдарив дівчину Ярину.

22

Захиталася безщасна
І додолу пада... Всюди
Зворушилося козацтво,
І на стрель той збіглись люди.

23

Перед ними Йван убитий
І дівчина біля нього...
Підвелася: «Більш не зрадить
Зрадник сей уже нікого...

24

Одбивайтесь!.. Не давайтесь!..
Хай повік живе Україна!..
Прощайте!..» І додолу
Впала дівчина Ярина...

25

День минув, і з Дорошенком
Вже до міста йде підмога,
І ляхи знімають табір,
А містяни славлять бога:

26

Щиро моляться і плачуть,
Поминаючи Ярину,
І співають пам'ять вічну
Всім, хто вмер за Україну...

ОСТАННІЙ БОРЕЦЬ

Без зневіри, без вагання
Дужий став він до борні,
І були його бажання
Чисті й сміливі в ті дні.

Гордо йшов він серед бою
І боровсь невтомно він,—
Під могутньою рукою
Ворог згинув не один.

Та багато й коло нього
Полягло тоді борців,—
Не злякався він нічого,
Голови не похилив.

Товариство гине й гине
Коло нього навкруги,
І невпинно, щохвилини
Прибувають вороги.

Глянув він до тих, що вкупі
З ним за стяг святий пішли,
І побачив тільки трупи
На скривавленій землі.

Ні хвилини не вагався
І до себе він сказав:
«Я один з усіх зостався,
Але я іще не впав.

Стяг похилиться зі мною,
Я для нього тільки й жив!
І могутньою рукою
Вдарив він на ворогів.

І поліг він серед бою
У руках з мечем тяжким,
І з шанобою німою
Ворог став над неживим.

В передсмертнім пориванні
До грудей своїх горнув
Рідний стяг борець останній
І навіки так заснув...

ОТАМАН МУЗИКА

Гайдамацька¹ легенда

1

На ринку в містечку
Велика громада
Зійшлася зусюди
Весела і рада.

2

На ринку в містечку
Стовпи із петлею;
Страшний гайдамака
Стоїть перед нею.

3

Того ж і радіє
Громада велика,
Що згине сьогодні
Отаман Музика.

4

«Останні хвилини
Тепер доживаю —

¹ Гайдамаки — учасники повстання проти польської шляхти на Правобережній Україні в 50 — 60-ті рр. XVIII ст.

Нехай перед смертю
В свистілку заграю!»

5

З землі до помосту
Драбина велика,—
На нижньому щаблі
Спинився Музика.

6

Узяв він свистілку,
Торкнувся губами,—
Послав дзвінкий голос
Степами-лісами.

7

Струснулося листя
У темному гаї,
Високая тирса¹
В степу коливає.

8

Кат лядський гукає:
«Гей, чуєш-бо, брате!
Покинь! На тім світі
Час буде дограти!»

9

«Гей, поки живу я,—
Ще втну я співанку,
В співанці уславлю
Свою я коханку».

10

Ізнов на драбину
Ще вище ступає,

¹ Тирса — степова трава.

До степу, до гаю
Він голос пускає.

11

І падало листя
З несвітського грання,
Здіймалось бурхливе
В річках хвилювання.

12

Кат знову гукає:
«Гей, чуєш-бо, брате!
Кінець вже драбині,—
Нам треба кінчати!»

13

«Нехай же востаннє
Я ще раз заграю,—
Що кидаю в світі,
Те все повітаю».

14

Заграв тоді знову
Отаман Музика,
І пісня лунає
Могутня і дика.

15

Аж чорнії хмари
Сховали півнеба.
«Гей, чуєш? — кат знову,—
Кінчати нам треба!»

16

Даремнеє слово!
Він грає і грає:

Від рік і від моря,
Від степу, від гаю

17

Вернувся той голос
Чудною луною:
Сто душ гайдамаків
Гукнуло: «До бою!»

18

«Гей, де наш отаман?..
Бий людство прокляте,
В петлю того ката
Тягни, пане-брате!»

19

Уже з ворогами
Будинки палають;
Ревуть гайдамаки:
«Отак у нас грають!»

ЛЕСЬ, ПРЕСЛАВНИЙ ГАЙДАКА

1

Гей, у Луцьку, славнім місті,
Там зійшлись не сто, не двісті,
А зібрався люд увесьь:
Подивитись кожен хоче,
Як-то смерті тут доскоче
Гайдамака славний Лесь.

2

Вже збудовано й помости,
Де дають страшної хлости,
Кат з сокирою стоїть;
Круг помосту — то не жарти! —
Вояки пильнують варти —
Шабля в кожного блищить.

3

Бакаляри і рахмістри¹,
Пишні лавники й бурмістри²
З патерицями в руках.
Швець, зірвавшись від роботи,
Недошиті кинув боти,
Поспішає так, що страх!

¹ Бакаляр — учитель; рахмістр — рахівник.

² Лавники і бурмістри — члени міського уряду.

4

І дівчата полохливі,
Молодиці уродливі,
І перекупки міські;
Мов метелик між квітками,
Між дівоцтвом і жінками
В'ються жевжики меткі.

5

А в передній самій лаві
Страх моторні і цікаві
Дівка Хима й жіночки.
І про Леся, що він злючий,
І рудий, і поганючий,
Їх лепечуть язики.

6

Хима, дівка соромлива,
Додає ще й свого дива:
«Кажуть, кров людськую п'є!..
Бо як їсти сяде тільки,
Джура крові — не горілки —
Повний кухоль подає».

7

«От собака! От катюга!» —
Верещить одна і друга...
Аж ураз гукають: «Цить!»
Вся жінота поніміла:
Бий тебе небесна сила! —
На помості Лесь стоїть.

8

Стан високий, ус козацький,
Чорні брови і юнацький

Погляд сміливий, палкий:
Так тим поглядом проймає,
Мов у душу зазирає,
Мов звеліти хоче їй.

9

От як люди набрехали!..
А пан возний³ взяв шпаргали
Та й почав читати з їх,
Що сей Лесь є гайдамака,
Престрашений розбишака,
Наробив гріхів тяжких:

10

Розбивав панів добреньких,
Убивав ксьондзів святеньких,
Забирав жінок, дівчат,
І за сеє по статуту⁴
Тую «голову зопсуту»
Відрубати має кат.

11

«Раз на світ родила мати —
Тільки раз і помирати! —
Лесь як гримне у той час.—
Прощавайте, громадяне!..
Ну, катюго! Сили стане,
Щоб утяти шию враз?»

12

Нахилився до колоди,
Кат сокиру вгору зводить...
Щось тоді як закричить!

³ Возний — судовий виконавець.

⁴ Статут — у давні часи судили за збіркою законів, що звалася «Литовський статут».

Отакого ще вам дива:
Хима, дівка соромлива,
На помості вже стоїть.

13

«Постривай, катюго клятий!..
За дружину Леся взяти
Хочу я... Його пустіть!..»
Вся громада заніміла
З дива з Химиного діла,
Кат не знає, що робить.

14

Але возний ані гадки:
Артику́ли⁵ зна й порядки
І рече судовий пан:
«Коли дівчина учтива,
Взять забойцю⁶ милостива,⁷
У малженський схоче стан⁷,—

15

То і право, і статуту
Нам велять те слово вчути
І декрет такий вчинить:
Зараз їх обох узяти
Швидше в церкві повінчати
Та й на волю відпустить».

16

Кат сердитий зажурився,
Люд, зрадівши, звеселився,
Хима рада, аж скака!

⁵ Артику́ли — статті.

⁶ Забойця — злочинець, убивця.

⁷ Малженський стан — подружжя.

Лесь поглянув на дівчину —
Зап'ялась... «А скинь хустину:
Гляну, дівчина яка».

17

Хустка впала. Та й негарна!..
І руда, і нечупарна,
Ще й кирпатий ніс чудний...
«Як такую взять почвару —
Краще вже приймати кару...
Кате! Гей, рубай мерщій!»

18

Гуп сокира на колоду!..
Скрик озвавсь серед народу...
Покотилась голова...
Кат радіє, звеселившись,
Люд похнюпивсь, зажурившись,
Хима пада й зомліва.

19

Ой за Луцьком, містом славним,
Та й звичаєм стародавнім,
Поховали козака:
Там долина—гей широка,
Там могила—гей висока,
Гей висока і стрімка!

Вітер віє по долині,
Розхиляє лист калині,
Що у Леся в головах;
І сіда орел крилатий
На могилі спочивати,
Налітавшись по степах.

Сяє з неба сонце ясно,
І цвіте калина красно,
А красу козак любив!..
Добре там йому лежати:
Все прибралось в пишні шати,
Соловейків чути спів...

На русалчин Великдень

*Побутові
та фольклорні оповідання*

МАРУСЯ ТА КНЯЗЕНКО

I

Ой умерла жінка в чоловіка,
А у нього ж то дочка Маруся
Не зроста до розуму — підліток,
І хазяйство в нього чималеньке.
Чоловік той думає-гадає:
«Все хазяйство згине, що надбав я,
Як не буде догляду до нього,
Та й дочка маленька, нерозумна —
Доведеться, мабуть, одружитись».
Як намислив, так зробити мусив.
На селі вдова була з дочкою —
Він із нею й одружився скоро,
Ввів її у батьківську хату
І віддав до рук усе хазяйство
І дочку, маленьку Марусю...

Ой літа минають за літами —
Виростає дівчина Маруся,
Вироста й сестра її нерідна.
Вироста Маруся — тільки лихо,
Що не любить мачуха Марусю,
Що не любить, жалувать не хоче...
Де яка важка робота буде,
То свою дочку вона не зійме,
А пошле Марусю безталанну;
Чи дочка та що негарне зробить —
То не скаже їй і слова мати;
А Маруся хай хоч як працює

(А вродилась працьовита й руча¹),
Та нема ласкавого їй слова,
Тільки лайка, а то й бійка часом.
Мовчки все терпїть сама Маруся,
Не жалїється вона нікому.

Та, на лихо, ще було їй горе
Від тієї пишної уроди...
А чудова врода у дївчини:
Стан високий, та тонкий, та гнучий,
Чорні очі полум'ям палають,
Чорні брови зверх очей лягають,
Пишні губки — мов червона вишня,
На щїчкѧх рум'янець аж палає,
Довгі коси повились додолу —
Хто не гляне, аж радїє з неї.
А у мачухи дочка вродилась
Не погана та й не гарна дуже:
Хто не гляне — обминає швидше.
За Марусею, де піде, — люди
Так і ходять, так і обступають,
На уроду подивитись хочуть,
Хоч один з очей побачить погляд,
Хоч слівце єдинеє почути,
Що вона промовить — як задзвонить...
А дочка у мачухи, де піде,
То й дивитися ніхто не хоче.
От дочка до матерї і каже:
«Не піду через Марусю заміж,
Одбиває женихів у мене».
Як оте почула баба люта,
То й присїкалась до діда зараз:
«Геть вези відцїль свою Марусю!
На роботу так її немає,
До пуття і ложки не обмиє,
А на вулицї вона найперша!..
Геть вези з-перед очей ледачу,
А то я й тебе укупї з нею
Прожену із хати, як собаку!»

¹ Руча — беручка.

Батько слухає, що жінка каже,
Та потилицю скребе і чуха,
Та не знає, що уже й казати:
Він давно вже, бідний, проти жінки
Не насмілився б сказати слова —
Так його приборкала та баба!
А й дочки ж бо шкода, їй же богу!
І не знає, що йому й робити,
А стара покинути не хоче,
Як та гадина, сичить на нього,
Геть із хати виганя старого.

Зажурився тяжко дід старенький,
А не сміє жінки не послухать,
Запряга воли він круторогі
І бере з собою він сокиру,
Кличе потім од грядок Марусю:
«Чуєш, доню, кидай-но копати,
А піди у хату, одягнися,
Та й поїдемо у ліс по дрова».
Одяглась Маруся бідна, вийшла,
Сіли вдвох, поїхали до лісу.

Приїздять у ліс, і каже батько:
«Чуєш, дочко, назбирай тут хмизу,
Я ж поїду заберу там дрова —
Нарубав я їх ще у вівторок,
А тоді заїду і по тебе».
«Добре, тату!» — доня промовляє
І робити починає зараз.
Батько ж, ледве вдержуючи сльози,

Поганяє, темним лісом їде.
Як покрився вже він від Марусі,
Повернув тоді мерщій додому,
А дочку у лісі і покинув.

II

От збирає хмиз сухий Маруся,
Все збирає, батька виглядає,
А не видно батька ще і досі.
Вже і сонце похилилось низько,
І за лісом промінь заховало,
Тільки краєм вигляда з-за лісу,
Тільки краєм, як вогонь, червоним
І нарешті погасає зовсім.
Ізлякалась дівчина безщасна:
«Що це сталося, що немає тата?
Може, часом поломились осі
Чи іще яка причина сталась,
А ще, може...» — похололо серце,
Бо згадала дівчина безщасна,
Що давно вже чула щось непевне,
Що давно вже мачуха хотіла,
Щоб Марусю одіслати з дому...
Чорний острах огорнув їй душу,
Ісхопилась дівчина на ноги
Та й пішла блукати темним лісом,
Щоб у лісі батька відшукати.
Ходить-блудить і шукає тата,
А його немає і не чути...
Притомила ніженьки дівчина,
Темним лісом ходячи усюди,
Все лице пошкрябала біленьке,
Продиравшись по куцах колючих.
А вже й ніч похмура наступила,
Обгорнула темний ліс пільмою,
Наче сила чорна наступила,
І немає місяця на небі.
Темно, глухо у старому лісі,
Темно, глухо, мов у темній ямі,
Не шелесне гілка в верховітті,
Не повіє вітерець над лісом,

Наче вмерло, заніміло всюди —
Тільки чути здалека дівчині,
Як вовки драпіжні завивають...
Страшно, страшно дівчині Марусі!
Зупинилась під високим дубом,
Прислухатись, придивлятись стала.
Товстелезні в темряві дерева
Мріли, наче постаті великі,
І здавалось, наче не дерева,
А якесь страшне і темне військо
Із страшидел-велетнів зібралось...
Ось ідуть, потроху насувають,
Простягли свої довжезні руки,
Рук без ліку простягли до неї,
Ухопити дівчину мов хочуть,
Задавити дужими руками...
Похололо серце у дівчини,
Страшно скрикнула вона відразу
І побігла навмання без сліду.

Довго бігла а чи ні — не знає,
Бо вона не бачила й не чула,
Як гілки її по личку били,
Як сорочку колючки подрали,
І до тіла досягли, і тіло
Розідрали — кров додолу капа,
Розкуйовдилось волосся довге,
Пишним пасмом коло стану впало...
Ох, не чує дівчина нічого,
А біжить, нестямлячись, без сліду.
От погляне — вибігла вже з лісу,
Перед нею гори вже високі,
І одна між ними щонайвища
З даліни високої маячить
Темна вся, але ж неначе блима,
Наче світиться вгорі, мов свічка.
Зупинилась дівчина і дума:
«На горі хтось, мабуть, пробуває,
Пошукаю там собі притулку».
І вона подралась на ту гору,
Довго дралась до вогню дівчина

І нарешті бачить: серед скелі,
Мов з каміння, світ якийсь мигоче:
Невеличка дірка йде у камінь,
А із неї й світиться потроху.
Ще ступила — й голос обіззався:
«Чи живий хто тут блукає-ходить?»
Одмовляє дівчина Маруся:
«Без дороги я зблукалась в лісі
І прибилась аж сюди до світла».
Озивається з віконця голос:
«А чого ж ти уночі блукаєш?»
Відмовляє дівчина Маруся:
«Мене в лісі там покинув батько...
Ох, не знаю, що і думать маю:
Чула я, як мачуха казала,
Щоб завіз мене геть з дому батько,
Щоб загинула я в темнім лісі —
Чи невже ж те справді так і сталось?»
І говорить голос із віконця:
«Нам обом однакова доля:
Я — князенко, сирота, а батько
Молоду собі взяв жінку знову —
Син у неї, хлопець невеликий.
А вона є чарівниця люта
І у батька чарами своїми
Стуманила розум і робила,
Що хотіла з батьком після того.
А мене зненавиділа дуже
З того часу ще, як перед людьми
Я сказав їй, що вона чарує...
А недовго батько жив із нею.
Тільки вмер, мене вночі узято
(Спав я міцно та без зброї був я)
І відвезено у цю печеру,
Замуровано камінням вихід,
Тільки це покинули віконце,
Щоб не міг я без дихання вмерти,
Ані хліба не дали на їжу,
І не кинуту води ні краплі,
Щоб я мучивсь без пиття й без їжі.
Заворожено каміння й скелі,

І їх людська не зламає сила —
Тим немає визволу з неволі,
Бо сказала чарівниця люта:
«Коли знайдеться такий на світі,
Що, не дбавши про пиття й про їжу
І людської помочі не мавши,
Тільки й буде те одно робити,
Що тебе відкопувать руками,
І як він тебе так одкопає,
То тоді ти вийдеш із неволі,
Як не вмреш з безвіддя та з безхліб'я,—
Отже, мабуть, маю вже вмирати:
Хто ж бо так, не пивши та не ївши,
Зможе тут цю скелю розкопати!..»
Те почула дівчина Маруся,
Понялось жалем великим серце,
І сказала так вона до нього:
«Я тебе відкопувати буду.
Якщо праведне се діло буде,
То й не вмру я без пиття, без їжі».
А згори їй голос одмовляє:
«Не турбуйся, дівко-жалібнице,
Бо міцна, тверда без міри скеля —
Де ж тобі таке зробити діло!
Та хоч навіть би його й зробила
І не вмерла б без пиття й без їжі,
То й тоді порятувать несила:
Той мене порятувати може,
Хто мене, в тюрму сюди ввійшовши,
Поцілує тихо, потім скаже:
«Ти мій брат є любий і коханий!»
А цього зробить ніхто не зможе,
Бо я сам нелюдський вигляд маю,
Бо зробила чарівниця люта
Мене диким і страшним страшидлом,
Хто побачить — мусить вмерти з ляку».
Відмовляє дівчина Маруся:
«Якщо праведне се діло буде,
То ніщо тут не злякає серця...»
Те сказала, край печери сіла,
І відразу втомлену Марусю
Тихий сон солодкий обнімає...

III

Тільки нічка темна поминула
І розвиднілось біля печери,
Узялась Маруся до роботи:
Одкида каміння, відбиває,
Каменюку каменем ламає.
Душу всю їй обніма бажання
Із неволі визволить людину,
І не чує дівчина втоми.
Довгий день минає й погасає,
Темна нічка обгортає землю —
Засинає дівчина Маруся.
Ніч минула, сонце засвітило,
Обгорнуло променями землю,
І ту гору, й скелю височезну
І на ній біля печери вздріло
На роботі дівчину Марусю:
Одкида каміння, відбиває,
Каменюку каменем ламає.
Так всю душу обніма бажання
Із неволі визволить людину,
Що не чує дівчина втоми.
А як ніч лягла ізнов на землю —
Засинає дівчина Маруся.
Третій день у сонячнім промінні
Засіяв над скелею хмурною,
А робота мало позначилась,
Вже і сила меншає в Марусі,
Знемагає дівчина, не ївши,
Знемагає, щиро бога просить:
«Якщо діло праведне роблю я —
Хай не згину без пиття, без їжі!»
Тут одразу крила зашуміли,

Зашуміли тут пташині крила,
Налітає соя сизопера,
Що ключі од вирію у неї,
Налітає і приносить пташка
В носі яблуко вона червоне
І кладе Марусі на коліна,
А сама в повітря відлітає.
Узяла те яблуко Маруся,
Розломила на дві частки зараз,
Половину подала в віконце,
Що зосталось — те сама із'їла.
Як із'їла, то почула зараз —
Повертається потроху сила.
Тільки з'їла — зашуміло знову:
Дощик з неба накрапає тихо,
Накрапає, на каміння пада,
Наливає ямку в каменюці —
Є вода напитися Марусі.
І Маруся в жменю набирає,
Подала напитись у віконце,
А тоді й сама вже напилася.
Сила вся вернулася до неї,
Починає знов вона робити.
Ох і дивно, що той жаль ізможе
І що віра зможе та незломна!
Що день божий соя прилітає
І приносить яблуко Марусі,
Що день божий дощик накрапає
І води їй наливає пити.
А Маруся все працює щиро —
Вже шість день тяглася тая праця,
А робота позначилась мало.
Ніч під сьомий день отой Маруся
Не могла заснути ані крихти
За думками всякими своїми:
То на серце їй наляже туга,
То надія замигоче ясно.
А як білий день зайнявся сьомий,
До роботи знов Маруся встала.
І здавалось дівчині — ніколи
Не стояла скеля так незламно,
Не здіймалось те каміння вгору

Так понуро, страшно й невідступно!
І вона намученії руки
До печери простягла й сказала:
«Якщо праведне роблю я діло —
Хай од рук моїх впаде ся скеля!..»
Тільки слово дівчина сказала,
Зашуміла, сиплючися, скеля,
На пісок розсипалось каміння,
Що прохід в печеру затуляло —
Чорна паша зачорніла з скелі...
І злякалась дівчина, й зраділа,
Увіходить в темную печеру —
Чорний острах обнімає душу,
Та його жене вона від себе.
Наче східці кам'яні знаходить,
Йде угору дівчина Маруся,
Йде угору... Серце б'ється в грудях,
Замирає й оживає знову.
І говорить дівчина Маруся:
«Час настав, князенку, із неволі
Ти на світ сьогодні вийти мусиш».
Відмовляє голос біля неї:
«Ой дівчино, жалібнице люба!
Ні, ти краще і не йди до мене,
Бо ти з ляку вмреш тут на порозі».
Відмовляє дівчина Маруся:
«Якщо вмру я — на те божа воля».
Раз іще вона переступила
Й до стіни схилилась, щоб не впасти:
Перед нею нелюдське страшидло,
Все в щетині, з чорними рогами,
Замість рук — із кігтями лапища,
Рот великий клацає зубами,
А із рота полум'я палає —
Та й іде страшидло те до неї.
Чорний острах обхопив їй душу,
І хотіла вибігти Маруся —
Та у серці жаль прокинувся знову,
Віджила і сміливість, і сила,
Підійшла Маруся до страшидла
І його в уста поцілувала,
І промовила до нього стиха:

«Ти мій брат є любий і коханий!»
Наче грім небесний тут ударив,
Наче небо валиться на землю —
Так навкруг тоді загуркотіло —
І Маруся непритомна впала...
Як прочнулась дівчина, то бачить:
Ні печери, ні страшидла з нею,
Сонце ясно серед неба сяє
І в блискучім сонячнім промінні
Перед нею, сяючи красою,
Хтось стоїть навколішках і руки
Держить їй, стиска, цілує й стиха
Він до неї промовляє любо:
«Ти мене ізнов на світ вернула,
І тепер я твій, я твій навіки!..»
І пішли вони обоє вкупі,
Обливало сонячне їх сяйво,
Усміхалось їм блакитне небо,
Спів веселий їм пташки співали,
Нахиляли їм дерева віти,
І квітки їм пахли різнобарвні.
І вони квітчастим пишним світом
Перейшли до тихого куточка
Серед квітів, і пташок, і сонця;
Там, де річка срібновода тихо
Протекла зеленими гаями,
Збудували невеличку хатку
І zostались жити, повінчавшись.

IV

Та не всі, не всі цвітуть ті квіти,
Що весною виростають пишно,
Бо страшні бувають ще морози
І страшна буває спека люта...

Чорний крук літає темним лісом
І шукає падла на годівлю.
Не знаходить падла в темнім лісі,
А знаходить хатку невеличку,
А у ній князенко та Маруся...

Засміявся чорний крук ізтиха,
І закукав, і шугнув із лісу,
Та й летить в село, відкіль Маруся,
І сіда на батькову на хату,
Над вікном сідає він і крука,
І своєю мовою говорить:
«Господине, ти сидиш у хаті
І не знаєш, що у темнім лісі
Заховалась невеличка хатка,
А у ній князенко та Маруся
Там сидять, глузуючи із тебе».
Зрозуміла мачуха прелюта,
Бо була вона велика відьма
І той крук був на послужі в неї.
Засичала, мов гадюка люта,
Одяглася, дідові сказала:
«В ліс піду по ягоди я, діду».
Ухопила глечик і побігла.
Ось іде вона тим лісом темним,
Чорний крук попереду шугає
І показує їй стежку в лісі.
Ось приходить до тієї хатки,
Зазирає у вікно помалу:
Там у хаті спить сама Маруся,
А князенка десь нема у хаті,
Десь полює у зеленім лісі.
Усміхнулася мачуха прелюта,
Увіходить потихеньку в хату —
Як у раї, у хатині любій
Тихо-тихо... А на білім ліжку
Спить спокійно молода Маруся.
Ось підходить мачуха до неї
І виймає гострий ніж великий,
Зводить руку і зарізать хоче,
Та немов щось не пускає руку,
Не дає зарізати Марусю:
От, що хоче їй у білі груди
Устромити ніж свій, так одразу
Мов що вхопить, не пускає руку.
Зрозуміла мачуха прелюта,
Що боронить молоду Марусю

Тихий янгол² правди та любові.
Аж зубами заскрипіла люто
І шепоче: «Хай і так, байдуже!..
Я зроблю тобі ще краще, негідь!»
Починає чарування чорні,
Промовля слова якісь пекельні
Та маха руками на Марусю,
Насилає дужчий сон на неї —
Спить Маруся бідна і не чує.
А вже відьма ніж бере великий
І під подушку хова Марусі,
А тоді бере її за руку —
На руці ж зав'язаний був палець,
Бо ножем урізалась Маруся,—
Розмотала мачуха той палець
І виймає із кишені перстень
Та його Марусі й надіває,
Знов тоді зав'язує той палець
І, всміхаючись, виходить з хати,
А Маруся бідна і не чує:
Сном важким заснула чарівничим...

V

І говорить мачуха до крука:
«Ну, веди мене ти до князенка!»
Знов іде вона зеленим лісом,
Чорний крук попереду шугає
І показує їй стежку певну.
Ось надходить на пролісся й бачить —
Край потоку під дубком князенко
Відпочити сів, наполоювавшись.
Наближається стара до нього,
Уклоняється, й добридень каже,
І питається із лісу стежки,
Мов зблукалася вона у лісі.
А князенко їй прихильно каже:
«Ви не знайдете, бабусю, стежки:
Ліс густий цей і великий дуже —
Сам хіба вас виведу відціль я».

² Янгол — персонаж християнської міфології, зображався крилатою людиною.

То й повів її князенко з лісу
І як вже виводив на узлісся,
На прощання відьма промовляє:
«Ой спасибі, мій синочку любий!
Хай заплатить бог тобі за ласку,
А у мене дякувать нема чим.
Якщо ж хочеш, то я щастя й горе
Розкажу тобі твоє по правді».
Усміхнувсь на те князенко й каже:
«Я, бабусю, й так щасливий дуже,
А що горе — хай тоді про нього
Я дізнаюся уже, як прийде».
І говорить відьма, мов і добра:
«Ой, мій синку, молодий ти дуже,
То й не знаєш, скільки горя всюди,
А найкраще наперед те горе
Знати, щоб уміти запобігти».
Та й вхопила в нього відьма руку,
Почала на неї роздивлятись,
Покивала сумно головою
Та й говорить, трохи мов не плаче:
«Ох, велике буде горе, синку!
Любиш дуже ти свою дружину,
Та тобі від неї горе буде».
Аж розсердився князенко й каже:
«Не плетіть, бабусю, плетениці,
Бо від неї тільки щастя буде».
І говорить люта відьма знову:
«Ох, мій синку, молодий ти дуже,
То й не знаєш, скільки горя всюди:
Там, де мати думаєш ти щастя,
Саме знайдеш люту муку й горе,
Бо за іншого твоя дружина
Заміж хоче вже піти і носить
Золотий вона від нього перстень,
Замотавши, щоб не видко, палець,
А на тебе ніж наготувала,
Щоб тебе зарізати цієї ночі.
Якщо я брехню кажу, мій синку,
Хай мене поб'є небесна сила!
Прощавай, мій синку, стережися!»
І пішла геть відьмищя від нього,

А князенка так усе вразило,
Що стояв він нерухомо й слова
Не здолав промовити до неї...
Він не хоче вірити нітрохи,
Та у душу, мов гадюка люта,
До князенка чорна думка влізла,
І він кинувся мерщій додому...

VI

Поспішається, прийшов князенко,
Увіходить у свою хатину —
Як у раї, у хатині любій,
Тихо-тихо... А на білім ліжку
Спить спокійно молода Маруся.
Він до неї кинувся і бачить,
Що зав'язаний у неї палець.
Ухопив за палець він Марусю,
Стяг ганчірочку відразу з нього,
А на пальці перстень щирозлотий.
Запалилось у князенка серце,
Устромив під подушку він руку
І відтіль блискучий ніж виймає!
А Маруся спить собі й не чує,
Що страшне вже горе наступає:
Заворожена, вона заснула.
І від хмари чорної чорніше
Ізробилося лице в князенка,
Чорні брови зсунулись на лобі,
Очі грізно й люто заблищали,
І з ножем, ізнявши руку вгору,
Зупинивсь, вагаючись хвилину...
Але ж темно на душі у нього:

Не світило вже йому у душу
Сонце правди та любові ясно —
І ударив він ножем Марусю!..
Застогнала бідная Маруся...
Тільки ж диво — ніж упав на груди,
Не встромився, не поранив тіла.
І відразу хату осяйнуло,
Тихий янгол правди і любові
Край Марусі став перед князенком.
«Душогубе! — скрикнув янгол. — Годі!
Ти повірив тій зрадливій відьмі,
Що сама і ніж той положила,
Що сама і перстеня наділа,
І ножем ударив неповинну.
Бог у тебе щастя віднімає
І кладе своє клейно на тебе:
Та рука, що ніж цей наміряла,
Хай як вугіль почорніє в тебе!»
(І рука відразу почорніла.)
«І тобі немає відпочинку:
Будеш мучитися тяжко, страшно!..»
Затрусивсь князенко, впав додолу
І блага накинути покуту,
Щоб Марусю до життя вернути.
Янгол сумно промовля на те:
«Ні, нема тут людської покути,
Єсть одна-єдина на світі —
Не здолаєш ти її підняти».
І, благаючи, князенко каже:
«Все зроблю, усе віддати здолаю,
Щоб спокутувати гріх несвітський,
Неповинну до життя вернути!..»
І промовив янгол до князенка:
«Бачу я твоє велике горе
І скажу тобі твою покуту:
Хто розбив життя чуже і щастя,
Мусить знов той щастя збудувати.
Твій народ, твій рідний край, князенку,
У неволі, у кормизі гине,
Бо в ньому панує відьма люта,—
Отже, знай: коли ти край свій рідний
Із неволі, з-під кормиги вирвеш

І усіх, хто тільки не живе там,
Ти зробить щасливими здолаєш,
То рука ця знову побіліє,
І тоді проститься гріх великий —
Знов побачиш неповинну жінку,
І як ніж з грудей ти візьмеш, знову
Встане, бідна, і твоєю буде:
Я тобі не дав її ударить,
Та лежатиме вона, як мертва,
Поки гріх спокутуєш ти щиро.
Все! Немає іншої покути!»
По тім слові взяв князенка янгол
І виводить геть його з хатини —
І відразу та зникає хата,
Обняла її велика пуца,
Не пробитись крізь ту пуцу зроду,
І нема до хати більше стежки.
Янгол зник в безкрайому повітрі,
А князенко, горем лютим битий,
Як підтятий явір, похилився.

VII

Довго в лісі, горем не добитий,
Все стояв князенко нещасливий.
Ніч зійшла на землю і минула,
Засвітило золотєє сонце —
Мов ожив тоді князенко вдруге:
Вкупі з сонцем у душі устала
І надія молода та дужа.
І князенко вже виходить з лісу
Та й простує до свого князівства.
День ішов, і другий так, і третій,
На четвертий мусив він опівдня
Землю рідну, край коханий вздріти.
От як став той південь наближатись —
Йде князенко та й дивує дивом:
Що не далі, то стає темніше,
Наче ось смеркатиметься зараз —
А було тоді опівдня тільки.
Ще пройшов він мало-небагато,
Світ увесь погаснув, і понура

Чорна ніч навкруг все обнімає.
І князенко дивом тут дивує:
«Чи не сонце міниться, буває,
Що опівдня так, як опівночі?
Що ж тепер я тут робити маю:
Я не знаю, де іти я мушу,
Бо не видно, хоч стріляй у око».
Так блукав він в темряві північній,
Аж зненацька обізвалось близько
Людським голосом з пільми до нього:
«Хто блукає! Хто тут ходить-нудить?
Хто живий між мертвії приходить?»
А на те питається князенко:
«Ти ж тут хто, небачений, незнаний?»
То ізнову голос промовляє:
«Я тут мрець між іншими мерцями».
Здивувався князенко тій одмові
І уп'ять до голосу говорить:
«Щось ти дивне кажеш, невідомий.
Розкажи про те, що тут зробилось,
Де поділись люди в цій країні?»
Голос той ізнову промовляє:
«Ох, велике лихо нас побило:
Князь наш вмер, а мачуха князенка
Невідомо де поділа, люта,
І всю землю повила туманом
(Бо вона велика чарівниця),
Сонце праведне від нас закрила —
Обняла нас темрява велика,
Ми у ній блукаємо й не знаєм:
Чи живем, чи ми вже повмирали...»
Заридав князенко нещасливий,
Заридав пекучими сльозами,
До землі припавши до своєї,
Бо пізнав він рідную країну!..
Довго плакав, мучився безщасний,
А як вилив горе він сльозами,
То з землі підвівся і промовив:
«Якщо бог мені дасть силу й змогу,
Обрятую рідную країну.
Тільки ж як відсіль я мушу вийти,
Щоб ізнову сонця світ побачить?»

Одмовляє з темряви той голос:
«Я тебе не знаю, хто такий ти,
Тільки бачу, що наш край жалієш —
Простягни свої до мене руки!»
«Де ж ти є?» — питається князенко
І до нього руки простягає.
Голос той ізнову промовляє:
«На тобі оцей клубок маленький!
Має силу він велику й може
Геть з цієї вивести темноти».
Здивувався тоді князенко й каже:
«Чом же сам ти, маючи клубок цей,
Не виходиш з темряви страшної?»
Відмовляє голос той ізнову:
«Цей клубок тому пособить тільки,
Хто ще любить рідную країну
І хто вірить, що рятунок прийде,
А у нас все темрява убила
І нема ніякої вже віри».
Ухопив клубок тоді князенко,
Попрощавсь, подякував і взявся
За кінець, за ниточку тоненьку,
А клубок додолу він пускає.
Покотився по землі клубочок,
Поспішає за клубком князенко,
І не довго йшов він серед ночі:
Скоро стала темрява білішати,
Ніч у вечір повернулася, далі
Вечір став у день перемінатись,
І ось знову сонце золотее
Засіяло на князенка з неба.

VIII

І князенко тут не гає часу,
А іде в далеку дорогу
Аж до праведного Сонця просто.
День іде і два іде невпинно.
От і бачить: у степу могила,
На могилі чоловіка бачить,
На одній нозі стоїть, бідаха,
І в який бік вітер повіває,

То туди його і крутить зараз —
Замотало, закрутило зовсім,
Поламало і кістки, і тіло
І страшною мукою зсушило,
Бо щомить душа із тіла рветься,
І щомить він умирає наче,
І ніколи вмерти він не може.
І до нього кинувся князенко,
Пособити хоче і питає:
«Що тобі, безщасний чоловіче?»
Відмовляє чоловік той сумно:
«Не піклуйся, не жалкуй даремно:
Тут ніяка сила не пособить,
Сам же ти куди оце простуєш?»
Одмовля на те йому князенко:
«Я іду до праведного Сонця,
Чи не знаєш ти, де шлях до нього?»
Відмовляє чоловік безщасний:
«Я скажу тобі, де шлях до Сонця,
Та за те, благаю я, спитайся
Ти у нього, за що я тут мучусь
І чи довго мучитися мушу?»
Обіцявсь дізнатися князенко,
Чоловік той показав дорогу:
«Йди все просто, дійдеш до гори ти,
Там про все дізнаєшся як треба».
І пішов князенко у дорогу,
День іде і два іде невпинно,
От і бачить він високу гору,
Під горою чоловіка бачить:
Придавила в нього скеля груди,
Придавила в нього ноги й руки,
Тільки видно голову з-під скелі,
Величезної гори страшної:
Тяжко стогне, мучиться, ридає,
А з-під скелі видертись не може.
І до нього кинувся князенко,
Пособити хоче і питає:
«Що тобі, безщасний чоловіче?»
Відмовляє чоловік той сумно:
«Не піклуйся, не жалкуй даремно:
Тут ніяка сила не пособить».

Сам же ти куди оце простуєш?»
Одмовля на те йому князенко:
«Я іду до праведного Сонця,
Чи не знаєш ти, де шлях до нього?»
Відмовляє чоловік безщасний:
«Я скажу тобі, де шлях до Сонця,
Та за те, благаю я, спитайся
Ти у нього, за що я тут мучусь
І чи довго мучитися маю?»
Обіцявсь дізнатися князенко,
Чоловік той показав дорогу:
«Йди ти просто і побачиш море,
Там Уранішню Зорю ти стрінеш
І дізнаєшся про все, що треба».
І пішов князенко у дорогу,
Та тяжка була дорога довга:
Довелось річки перепливати,
Довелось крізь пущі лісовії
Продиратись по тернах колючих,
Довелося на високі гори
І на скелі гострії здиратись,
Плазувати по смердючих багнах.
У річках од хвилі потопавав він,
А терни колючі біле тіло
Обривали від кісток у нього,
Кров лилася, поливала землю,
А на скелях, гострорєбрих кручах
Позривав він нігті вкупі з тілом.
А найгірш по болотах намучивсь:
Потопавав він у багні, в калюці,
Задихався з смороду тяжкого.
Комарі, як хмара, налітали
І пили у нього кров із тіла...
Та усі він перетерпів муки,
Переміг могутньою душею,
Бо була любов і віра в серці —
І дійшов до синього аж моря.
А над морем небо низько стало,
І Уранішня Зоря на небі
Ясно світом обливає море.
То князенко простягає руки
До Зорі угору і благає:

«Зоре ясна, Сонцева ти сестро!
Я тебе благаю і молюся:
Підними мене до Сонця вгору,
Щоб я праведне побачив Сонце
І щоб виблагать я міг у нього
Нещасливим золотого світу!»
І Зоря Уранішня князенка
Пожаліла, піднесла угору,
Донесла до Сонцевого краю...

ІХ

Там престіл високий ясно сяє,
А на ньому праведнеє Сонце
Розливає світ навкруг блискучий
На всі боки, на все небо й землю.
І такий був світ отой сліпучий,
Що не зміг устояти князенко
І упав додолу перед Сонцем.
І сказало праведнеє Сонце:
«Чоловіче, встань і розкажи ти,
Що тобі до праведного Сонця?»
Як почув, підвівсь князенко з долу,
Ледве можучи очима глянуть,
І казати почина до Сонця:
«Я благаю, праведнеє Сонце,
Пособити бідолашним людям
І розвіять, поламати кривду:
Чарівниця люта і безбожна
Повила густими туманами
Нашу землю, рідную країну,
Заступила світ увесь твій, Сонце,
Обняла все темрява велика,
І блукають в темряві всі люди,
Чи живуть, чи вмерли вже — не знають.
То пошли ти, праведнеє Сонце,
Свій блискучий, золотий свій промінь,
Щоб зійшов він аж туди на землю
І розвіяв темряву велику».
Промовляє праведнеє Сонце:
«Жаль великий в мене серце тисне,
Що темнота люд опанувала:

Дам тобі я промінь свій блискучий,
Підеш ти і темряву розвієш.
Що ще маєш ти мені казати?»
Відмовляє Сонцеві князенко:
«Як до тебе, праведнеє Сонце,
Я ішов, то стрів людину в полі:
Там високу бачив я могилу,
На могилі чоловіка бачив —
На одній нозі стоїть, бідаха,
І в який бік вітер повіває,
То туди його і крутить зараз —
Замотало, закрутило зовсім,
Поламало і кістки, і тіло
І страшною мукою зсушило,
Бо щомить душа із тіла рветься,
І щомить він умирає наче,
І ніколи вмерти він не може.
Та людина так мене благала,
Щоб у тебе, праведнеє Сонце,
Я спитався, за що тая мука
І чи довго мучитися має».
Промовляє праведнеє Сонце:
«Той за те карається так тяжко,
Що продав він рідную країну,
І за зраду мучитися має,
Поки буду я на небі сяти.
Тільки єсть йому один рятунок:
Якщо край той зраджений з недолі
І з неволі вирветься на волю,
То тоді його скінчиться кара.
Що ще маєш ти мені казати?»
Відмовляє Сонцеві князенко:
«Як до тебе, праведнеє Сонце,
Я ішов, то ще зустрів людину:
Там ще бачив я високу гору,
Під горою чоловіка бачив:
Придавила в нього скеля груди,
Придавила в нього ноги й руки,
Тільки видко голову з-під скелі,
Величезної гори страшної —
Тяжко стогне, мучиться, бідаха,
А з-під скелі видертись не може.

Та людина так мене благала,
Щоб у тебе, праведнеє Сонце,
Я спитався, за що тая мука
І чи довго мучитися має?»
Відмовляє праведнеє Сонце:
«Він за те карається так тяжко,
Що в недбальстві, в лінощах кохався,
І як край його був у недолі,
Він не йшов для краю працювати,
І за те він мучитися має,
Доки буду я на небі сяти.
Тільки єсть один йому рятунок:
Якщо край той встане із недолі,
То тоді його скінчиться кара».
Так сказало праведнеє Сонце
І устало з золотого трону,
І промінням золотим, блискучим
Обгорнуло, повило князенка,
І дало йому велику силу.
Він полинув у повітрі скоро —
Всім здавалось, що то Сонце лине.
І як став до грішних долітати,
То сказав їм, за що мають муку,
І чи довго мучитися мусять,
І який їм єсть один рятунок,
І, повитий силою та світлом,
Він полинув у країну рідну.

Х

Лине він — і ось уже потроху
Перед нього темрява вставала —
То була його країна рідна.
І відразу, світлом осіянный,
Він у темряву густую врізавсь,
І сяйнуло, бризнуло проміння,
Пронизало темряву всю наскрізь
І додолу аж на землю впало.
Затремтіла темрява велика,
Почала неначе колихаться,
Почала блідішати неначе...
А проміння дужче й дужче сяє,

День ясний вже бореться із ніччю,
Ніч вже мусить поступатись дневі,
Вже зникає темрява і гине,
А із нею й темряви цариця —
Чарівниця мачуха прелюта...
І відразу над людьми й землею
Світ засяв могутній і великий,
Край увесь, од заходу й до сходу,
Наче порухом одним, порушивсь,
Наче блискавки, сяйнула смуга —
Так усе відразу стрепенулось
І розплющило пригаслі очі —
Бачать світ і вірити не хочуть,
Що ізнову до життя вернулись.
Тільки де вже до життя устало,
Там росте воно й буяє зараз:
Наче хвиля височенна й дужа,
З краю і до краю моря вставши,
Величезними вітрами збита,
Піднялася лавою відразу,
Заревла, зашумувала дужо
І все море вкрила шумуванням —
Так знялась життя нового хвиля.
Кожен чує, що живе на світі,
Кожен бачить, що сіяє сонце,
Кожен чує, як тепло злітає,
І усе, що може оживати —
Все вертає до життя нового.
Де ж він, той їх рятівник великий?
Серед краю рідного стоїть він,
Весь в промінні, він і гріє, й сяє,
Високо йому чоло знялося,
Погляд з радощів йому палає,
А навкруг, як хвилі біля скелі,
Так народні стовпища хвилюють,
Що йому прийшли тут поклонитись,
За рятунок щиру дяку скласти...
Ой не буду я казати далі,
Бо що далі, те не скажеш словом,
Не розкажеш, що народне серце
Має в себе чистого й святого
Йй все, що має, те йому приносить.

Батьком краю рідному князенка
Звуть усі, його настановляють,
Щоб давав порядок у країні
Він тепер народові своєму,
Що здобувся враз і волі, й щастя
Серед світу та ясних проміннів.

ХІ

Ой погляне, позирне князенко:
Побіліла вже рука у нього —
Стрепенулось наболіле серце!
І князенко часу тут не гає,
А сідлає він коня скоріше
І сідає, виїздить в дорогу.
Іде, іде — ось і гай зелений,
Де зазнав він так багато щастя
І де сам розбив його, і душу
Чорним ділом заплямив, хотівши
Неповинну Марусю вбити...
Заболіло, защемило серце,
Все згадалось незабутнє діло —
Полилися у князенка сльози,
Чисті сльози з каяття й з надії,
І зцілющою росою впали
На його намученеє серце.
Він не їде — мов на крилах лине.
Ось і стежка до тії хатини,
Ось і хатка — як була, така...
Він — з коня... За двері... Відчиняє...
Серце б'ється, замирає в грудях...
Увіходить він у хату й бачить —
Як у раї, у хатині любій
Тихо-тихо... А на білім ліжку,
Не ворущачись, лежить Маруся.
В неї лиця побіліли й губи,
На обличчі невимовна мука,
І не зводяться з дихання груди,
А на грудях ніж лежить великий...
Запалила знову мука серце!..
Він до ліжка підійшов і стиха,
Тремтячи увесь з надії й страху,

У Марусі ніж з грудей знімає —
І відразу стали дихать груди,
І відразу червоніють лица,
І як вишня поробились губи —
По обличчю щастя розлилося...
Ще хвилинка — і уста шепочуть:
«Де ти, любий?» — ворухнулись руки...
Ось розплющилися карі очі,
І Маруся з ліжка підвелася.
«Як я довго спала!» — промовляє...

Ох, багато сліз тут пролилося,
І багато каявся князенко,
І простила все йому Маруся...

Вдвох вони вернулися додому,
До князенка, у його країну,
Свого батька узяли до себе,
А прелюту мачуху прогнали...

І вони зазнали щастя в світі:
Він за те, що світ приніс країні,
А вона за те, що так любила...

ЧИЯ РОБОТА ВАЖЧА?

Ой ще за наших батьків це було:
В нас молоде на Україні подружжя жило —
Був чоловік, а на ймення Хома,
Жінка Марина
Та ще маненька дитина,—
Ну, та вже більше нікого й нема.
Добре їм жити: весела хатина,
Є що і з'їсти, і спити,
Єсть у чому походити,
А якщо часом чого і нема:
«Буде і так!» — говорили Марина й Хома.
Тільки одно було лихо:
Неповсякчас у них тихо —
З жінкою часто Хома все змагався,
Працею все він своєю було величався:
Трохи обід чи вечерю не встиє Марина зварити,
Зараз уже й починає Хома гомоніти:
«День увесь робиш, аж піт обливає,
А тут іще й їсти немає!
Все мені цяя жінота!
Ну, і яка їм робота?
Нічого їм тут робить увесь день —
Сядь та й сиди хоч як пень!
Що там: що їсти зварити,
Погодувати там діти —
Нічого їм і робити!
Нашому ж братчикові, мужикові,
Гірш, ніж воліві:
Робиш щодня до кривавого поту
Й не переробиш ніколи роботу:
Треба орати і сіяти, треба й косити,

З поля возити снопи й молотити.
Е! Та вже що і казати!
Хоч ось візьми й не виходячи з хати:
Кожен кілочок тобі і поличка —
Наша робота, воно ж не дурничка!
Жінці ж все забавки, діла ж нема!..»
Так метикує частенько Хома.
Слухала довго Марина й мовчала,
Розум сама собі мала,
А як увірилось усе оте їй щодня вислухати:
«Слухай сюди, чоловіче! — вона починає казати.—
Нащо все лаять жіноту?
Ну лишень завтра мінька¹ на роботу!
Я вже така тобі добрая буду,
Що чоловічеє лихо на той день відбуду:
Вийду на поле косити,
Ти ж зоставайся варити,
Звариш обід та й винось, щоб і я попоїла.
Та ще трошки на завтра є діла:
Просо стовкти мені, масло тоді сколотити —
Нічого більше робити!
Тільки гляди: нагодуй та доглянь ти дитину
Та і курчат назирай, щоб в лихую годину
Часом, бува, не вхопила шуліка —
Все! Тут робота, здається мені, невелика!»
«Добре! — на те їй Хома відмовляє,—
Мудрощів тут вже ніяких немає,
Бо тут немає ніякого й діла.
Тільки ж і ти щоб луку мені за день скосила,
Завтра побачим, чи втнеш ти косою —
Матиму, мабуть, сміху я з тобою!»
«Та, що бог дасть, те і буде —
Вже ж і жінки таки люди!»
Так примовляли
Та й спати вони полягали.

Тільки уранці зоря заясніла,
Вже чоловіка Марина збудила:
«Час, чоловіче, вставати —

¹ Мінька — поміняємося.

Треба корову доїти, в печі розтопляти!»
З полу підвівся Хома, у потилиці чуха:
«Будиш, неначе невістку свекруха,—
Нащо так рано?» Марина сміється:
«То чоловікові рано здається,
Нам же оце саме час уставати.
Вже я іду! Ти ж корову вставай одганяти!»
Хліба взяла та й пішла собі з хати.
Чухався довго й крєктав ще Хома,
Далі почав обуватися — онучі нема.
Довго прогаявся, поки онучу знайшов.
Потім обувся, одягсь, до корови пішов,
Сів, починає доїти.
«Ну, та й погано сидіти!»
Хоче інакше він сісти ізнову
Та ізлякав тим корову,—
Тая корова ступнула,
Якось дійницю ногою штовхнула —
Все розлилось, молока вже нема!
Лаяв корову довгенько Хома.
Гляне — аж череду вже одігнав чередник
(Бо повертаться швиденько Хома наш не звук).
Нічого більше робити,
Треба у поле корову гонити,
Поки сюди та туди — а воно далеченько —
Сонечко стало уже височенько.
Треба топити. Почав розтоплять —
Каторжні дрова чогось не горять.
Так там чи с'як, а уже розтопив.
«Треба згадати...— на лаву він сів,—
Треба згадать, що робити:
Просо товкти мені, масло тоді колотити...
Дарма, я штуку утну —
Все я зроблю за годину одну.
Тільки оті урагові курчата —
Де їх углядиш до ката?
Порозбігаються всі в бур'яні,
Вхопить шуліка — так буде мені!
Стій же! Не дам їм тікати!»
От він курчат починає в'язать,
Всіх на одну поворозку зв'язав у ту ж мить:
«Будете вкупі тепер ви ходити!»

Далі він просо у сінях товкти почина.
«Стій же! — надумавсь.— Хома — та не зна!
Буду два діла відразу робити:
Горщик з сметаною треба до пліч причепити:
Просо товктиму, сколотиться й масло,
Якби ще тільки в печі не погасло!»
Горщик на спину чіпля за плече,
Просо усипав і в ступі товче.
В хату, на піч, на дочку поглядає,
Низку курчат у дворі назирає.
Діло не йде, а біжить.
Глянув: шуліка здорова летить
Та до курчат. Ухопила одно —
З іншими вкупі було там воно —
Так усю низку вона й потягла!
«Щоб ти навіки пропала була!» —
Скрикнув Хома й дременував навздогін,
Швидко біжить, проклинаючи, він.
От, як на те, то немає й дрюка,
Хоч би яка каменяка —
Стала в пригоді.
Бачить: сокира стримить у колоді.
Він на шуліку — а річка край двору була,—
Так та сокира туди й загула!
Сам же Хома як спіткнеться та — гуп!
Масло із горщика — хлюп!
Геть все додолу розлив,
Горщик побив,
Та ще до того сметана його
Пообликала всього.
Голову й вид обмастила.
«Це ж мене,— дума Хома,—
Всюди година лихая побила:
Масло розбилось, сокири нема,
Таж і курчат... Наробив же я діла!..»
Ледве підвівся, втиратись почав,
Довго він чухавсь, на долю свою нарікав,
Та що було — не вертати!
Треба іти хоч до хати.
Тільки у сїни — пропала робота!
Виїла геть усе просо свинота.
В хаті кричить, репетує дитина...

В хату Хома — ой лихая година!
Горщик в печі, пустувавши, Оксанка мала
Там обернула і руку собі попекла.
Бідний Хома що й робити не знає,
Дивиться — другий вже горщик збігає;
Кинувсь одставить та взявся убік —
З горщика борщ на черінь і потік.
Плаче дитина, й роботи нема—
Журиться бідний Хома!
Він би уже й до Марини побіг,
Та усе склалось неначе на сміх:
Вся у сметані сорочка на ньому,
Сором на люди і вийти із дому,
Взяв би він іншу, та ключ же од скрині
Аж у Марини.
Плюнув сердега, забавив дитину
Та вже як бога жде з поля Марину.
Ще не смеркалось — Марина прийшла,
Сіно скосила і ціле усе принесла.
«Чи ще живий, чоловіче? Чому
Ти не виносив обідать? — говорить йому.—
Де твоє масло, курчата, пшоно?»
Бачить — тут лихо та ще й не одно:
В хаті й надворі ладу скрізь нема.
Трохи не плаче Хома.
«Жінко-голубко! Довіку, до суду
Більше ніколи казати не буду,
Що у жіноти
Немає роботи!
Знаю тепер я до вічного віку
Хатню роботу жіночу велику,
Знаю тепер, чого варта вона:
Наша робота одна та й одна,
А у жінок, мабуть, тисяча буде,
Всім розкажу, нехай знають всі люди —
Всім-бо нам треба те знати,
Як ми повинні жінок шанувати!..»

САМОТНЕ ДІВЧАТКО

Під лісом зеленим оселя маленька:
Між вишнями стала хатина біленька;
Як дівчина гожа і люба в віночку,
Так дивиться хата з квіток у садочку.
Он рожа червона, і жовта, і біла,
Край неї жоржина голівку схилила
І соняшник жовтий угору піднявся,
Он хміль по тичині кудлатій поп'явся.
Метелик цілує квітки запашні,
Дзвенять, мов у струни, бджілки золотії...
Між квітами тихо спинилось дівчатко,
Держить над очима мале рученятко,
Очиці яснієнки від сонця ховає
І дивиться пильно, когось виглядає.
А сонечко тихе пливе небесами,
Над хаткою плавле, над садом, квітками,
Над жвавим метеликом, білим, легеньким,
Над тихим, нерушним дівчатком маленьким
Проміння блискуче своє розливає,
У злото і квіти й дитину вбирає.
Манюсіньке, любе! Кого виглядаєш?
Чи татко не вдома? Чи неньки шукаєш?
Не бійсь: вони прийдуть і будуть з тобою:
Он чути — іде хтось легкою ходою...
Біжи зустрівати коханую неньку,
На руки матуся хай візьме маленьку,
До лона свого пригорне дитину,
Цілує-милує утіху єдину,
А сонце, метелик, і бджілка, і квіти
Всміхатися будуть і з вами радіти.

ПАСТУШКИ

Зморила всіх духота нестерпуча:
Не подиха вітрець на поле й ліс,
Лягла ріка і мертва, і блискуча,
Прив'ялий лист на дереві повис.
Не чуть пташок — їх потомила спека...
Як жевріє повітря осяйне!..

І далина небесная далека
Пашить, як піч, бо сонце там страшне
Жахтить огнем, огняні сипле стріли —
І хилиться все на землі без сили.
Враз чути крик... Біжать хлоп'ята-діти,
То — пастушки... Їм спека півбіді!
До берега, де верби довгі віти
Схилили вниз до сонної води
І дивляться на нерухомі з кручі,
На схилені над нею береги —
Туди біжать хлоп'ята невгавучі —
І сміх, і гук, і галас навкруги...
Замаяли, мов крильми, сорочками...
«Плигай, ану!..» І в воду головами!..

Жахнувшись, об берег хвилі б'ються,
Розбухані, злякавшись зо сну,
Круг тіл гнучких, збілівши, скачуть, в'ються —
І плеск, і крик!.. Далеко чуть луна.
Хто плаває, хто вглиб пірнати взявся,
Хто бризкається серед кипучих хвиль;
Он за рогіз¹ Андрійко зазмагався;
З куги плете собі Васюта бриль;

¹ Рогіз, куга, кушир — водяні рослини.

З Демком Павло вже печерують раки —
Летять з води клешнаті небораки!
Всім весело: у спеці опівденній
Так солодко пестітись у воді,
Із ряскою кушир тягти зелений,
Їм облестись та й плавати тоді.
Чи між кугу та осоку залізти,
В гнізді яєць пташиних ізнайти,
Латаття рвать міцне, широколисте,
Ховаючись, ламать очерети
І, досхочу набовтавшись у річці,
Вискакують, лежати на травичці.

На сонечку сушитися потроху,
Качатися по травці й по квітках,
Упхати знов у грязь Грицька й Тимоху,
Одягшись, ганяти по кущах
Чи затулить обидва вуха й воду,
Хитаючись, почати виливать:
«Ой, котику, лий воду на колоду!»
Стрибаючи, так весело гукать!..
Так весело!.. «Ану лиш, хлопці, годі,
Щоб не були рогаті наші в шкоді!» —
Гука Петрусь, а інші поспішають,
Хто не убравсь — метнулися мерщій
До сорочок і берег покидають,
Сипнули всі назад, у ліс густий,
Як табунець тих голубів крилатих,
У пшеницях, зникаючи, летить,
Так хлопчики поміж дерев крислатих
Покрилися, меткі, в єдину мить.
А де ж воли? І сліду вже не знати!..
Ну, будуть їх до вечора шукати!..

ПЕТРУСЬ

Давно зима холодна докучає,
Але Петрусь — моторний хлопець він—
На лютюю нітрохи не зважає,
А сонячних діждавшись хвилин,
У батькову вбирається свитину,
Дарма йому, що й чоботи в дірках!
Він грімака¹ хапа в дворі, крижину,—
Вже хлопці всі давно на спускалках,
Біжить туди, в рукав ховає носа...
«Ой ніженька!» — вже змерзла так, мов боса.

З гринджолами² вже там усі кутчани
Зібралися туди укупі з ним...
Не маючи малих, в ріжнаті сани³,
Мов пан який, з Грицьком уліз Юхим.
Летять униз веселою юрбою!..
Коли дивись, Андрійко сторчка
В замет уривсь з плечима й головою,
На нього — ще, і купа от така!
«Задавиш, ой! — кричить Андрій насподі,—
Я носа збив... Та ну-бо, хлопці, годі!»

Сміх, галас скрізь, і всі веселі діти,
Петрусь собі сміється і кричить...
Смеркається... Намерзшиися у світі,
Додому він нагрітися біжить.
Прибіг — на піч і в просо вдох з сестрою!..

¹ Грімак — крижина, яку діти використовували для катання.

² Гринджоли — санчата.

³ Ріжнаті сани — сани для дров.

Аж двері рип, і в хату йде татусь
Із білою в морозі бородою.
«Вечеряти!» — «Ось зараз приберусь».
«А діти де?» — «Обойко он у просі...»
«Ану вилазь!.. Чого ви там і досі?»

Вечеряють... Із більшою сестрою
Матуся вдвох сідає пряди... Він
Примоститься з Одаркою малою
Край матері, підставивши ослін.
Ху-хур прядки!.. А мати починає
Свої казки тоді казати їм
Про відьму ту, що дуб перегризає
Гартованим зубищем сталевим,
І про козу, про вовчика й лисицю,
Про вбитую за ягідки сестрицю.
Вже батько спить... Вже пізня година...
З куточка десь давно цвіркун цвірчить,
За вікнами лютує хуртовина,
На припічку каганчик миготить...
Хурчать прядки, і не вгаває мати,
Бо слухають... І страшно, страшно їм,
І весело, й не хочеться ще спати,
Хоч ніч давно... «А що з отим малим
Зробилося, матусю, та з братами?..»
І знов казки ще кращі за казками,
Аж поки сон ізможе в хаті всіх;
Але й тоді квітчастими роями
Бринять казки у мріях золотих;
І велетні, і королі з князями,
З зеленою косою русалкі,
І дівчина з перловими сльозами,
Відьми страшні, лисиці і вовки...
Байдуже ніч, байдуже хуртовини —
Казки живуть у мріях у дитини...

СНІГУРКА

Були колись дід та баба,
Та й старі вже стали
І, працюючи невтомно,
Усього надбали:
І хазяйство чималеньке,
І садок, і поля...
Одного старим тим тільки
Пожаліла доля:
Не дала сліпая доля
Тим старим дитини,
А вони ж, було, обоє,
Бідні, щогодини
Все молилися, благали,
Все благали бога,
Щоб собі на старість втіху
Виблагать у нього.
Не діждались!.. Одинокі
Літа проживали
Й про тісну вже домовину
Згадувати стали.
Недалеко вже хвилина
У житті остання —
І старе їм серце дужче
Сохне з горювання,
Що ніхто, як прийде час той
Вічного покою,
Їм очей вже не закриє
Рідною рукою.
Раз сиділи дід та баба
Під вікном обоє
Та на вулицю дивились,

А там чепурної
Дітвори весела зграя
Гралась, метушилась
Та собі ліпити бабу
З снігу заходилась.
Усмінулась та бабуся,
Дивлячись на діти,
Та і каже так до діда:
«Що ж уже робити,
Як господь не дав нам, грішним,
Втіхи на цім світі,
То ходімо хоча з снігу
Дівчинку зліпити».
«То й ходімо!» — дід промовив.
І пішли ліпити...
А навкруг їх, сміючися,
Метушаться діти...
Ліплять. Чують аж: «Добрідень!» —
Ззаду хтось озвався.
Глянуть — дід старезний, сивий
Відкілясь узявся.
І питається, вклонившись:
— А що, добрі люди,
Що робити заходились,
Що із того буде?
— А що ж, — баба відмовляє, —
Ми старі вже стали,
А щоб дав нам бог дитину
Ми не ублагали,
То тепер же хоч із снігу
Зліпимо дитину
Перед тим, як одинокі
Ляжем в домовину.
— Поможі вам, боже! — стиха
Дід той промовляє
І з очей у діда й баби
Вмить кудись зникає...
Здивувались дід та баба
Й знов собі ліпити,
А навкруг їх метушаться
І сміються діти.
Ліпить дід ніжкї із снігу,

І головку, й рота,
І очиці, й вушка ліпить —
Швидко йде робота.
Тільки — що це? Мов одразу
Губоньки маленькі
Розкриваються, і очі,
Як блакить, синенькі,
Теж розплющились... Мара це?
Ні, он пара біла
З вуст малих, уже червоних,
Повилась-злетіла;
Оченята зайнялися,
Дивляться, сміються...
У старих серця з надії
В грудях б'ються, б'ються...
І ось бачать: перед ними
Мовби оживас
Їх снігурка, ось неначе
Голову здіймає...
І відразу стрепенулась,
Чепурна та біла,
І устала, геть сніжини
Струшуючи з тіла.
«Зорько! — скрикнула бабуся.—
Буть ти нам дочкою!»
І Снігурку в кожушині
Понесла з собою.

Ось ідуть за днями ночі,
Швидко час минає,
Русокося Снігурка
Пишно розцвітає.
І не вспіли дід та баба
Звикнуть до дитини,
Час надходить готувати
Рушники у скрині:
Русокося Снігурка
Дівкою вже стала
І на все село своєю
Вродою пишала.
І усі коло Снігурки
Хлопці так і в'ються,

Закохавшись, з старостами
До Снігурки шлються.
А за ними в неї двері
Рип та рип у хаті,
Та Снігурка не бажає
Женихів вітати.
Повертались з гарбузами
Старости додому,
Рушників не подавала
Дівчина нікому,
І нікому чистим серцем
Ще не віддалася,
Не така-бо, як всі люди,
Дівчина вдалася:
Хоть чудовою красою
Процвіла дівчина,
Та рум'янцем не пишала:
Біла, як сніжина,
Русокосая Снігурка
І синії очі
Поміж людьми, полохлива,
І звести не хоче.
Їй подобались не люди,
А та дужа сила,
Що всім світом володіє —
Та була їй мила.
І коханим їй здавався
Буйний вітер в полі,
Що гуля і хуртовину
Розвіва на волі;
Темні хмари, мовби сестри,
Так вона любила,
А з туманом, наче з братом,
Вранці гомоніла;
Зажурившись у годину,
Бурю виглядала,
Як зав'ється хуртовина,
Тільки й оживала.
І виходила із хати
Тільки в дні похмурі,
Дослухаючись, раділа
Вітрові та бурі.

І ловила рученьками
Білії сніжини,
Цілувала їх, неначе
Стрілися дівчині
Рідні сестри, рідні браття
А чи рідна мати...
Сумували дід та баба,
Сидячи у хаті,
Сумували, дивувались,
З чого донька в'яне,
Як година у віконце
З неба ясно гляне,
І радіс, як негода
Стогнучи завис
І холодним снігом-вітром
По степах повіє...
Та зима ж та не довічно
На землі панує,
Сонце глянуло із неба
І землю німую
Обігріло, розтопило
І сніги, і кригу —
Повернуло од зими вже
Знову на одлигу.
І потанули замети,
Ллються по долині...
Засмутилася Снігурка,
Гаснуть очі сині,
Засмутилась і поникла
Тихо головою
Так, немовби вже почула
Лихо над собою.
В хаті ходить, руки ломить,
В вікна поглядає,
Мов сніги свої востанне
І навік вітає...

І прийшла весна квітчаста,
Зацвіли долини,
А в Снігурки лютий смуток
Не втиха й хвилини,

А ще більш вона сумує,
І старі в печалі:
Умовляли, розважали,
Та й годі сказали!

За весною тепле літо,
Ось уже й Купала;
Сільська молодь рада-рада,
Що його діждала.
До Снігурки забігають
Подруги-дівчата:
— Як тобі ще не набридла
Хата все та хата!
І на вулицю не вийдеш,
Сидню, ти ніколи!
Ну, ходім стрівать Купала,
Бавитись на волі! —
Так дівчата щebetали,
А Снігурка біла
Їм тихенько відмовляє:
— Я усе хворіла,
Та нездужаю й тепер щось,
Не піду я з хати...—
Уступились у розмову
Тут і батько, й мати:
— Ось піди лиш та побався —
Веселіше стане.
Ви беріть її, дівчата,
Вдома хай не в'яне! —
І дівчата, сміючися,
Всі її вхопили,
Опиналася Снігурка,
Та не стало сили...
Над Дніпром широководим
Вже вогонь палає,
І Купаловая пісня
Голосно лунає.
Парубки зійшлись, дівчата,
З ними й уродлива
Русокосая Снігурка,
Та сумна й журлива.
— Гей, чи чуєте, дівчата,

Час уже почати
Через цей вогонь Купалів
Нам усім плигати! —
І стають одна по одній —
Перша вже плигнула,
Далі друга над багаттям
Швидко промайнула,
Третя, п'ята...
Вже й Снігурці
Черга наступає.
— Ох, не хочу я, дівчата,
Сили щось немає,
Щось моє згнітило серце,
Мов на лихо й горе...—
Так Снігурка всім дівчатам,
Подругам говоре.
Засміялися дівчата:
— Лихо нам з тобою:
Вперше вийшла погуляти,
Та і тут з журбою!
Ну-бо, ну, плигай,
сестричко!—
І усі дівчата
До вогню Снігурку білу
Почали штовхати.
Відмогтись не має сили...
— Ну, плигай, не бався!—
А вогонь все дужче й дужче
Вгору розгорявся...
І вона через багаття
Кинулась щосили,
Пасма з полум'я гарячі
Її обхопили
І вона відразу, бідна,
Парою взялася
І високо над землею
Високо звилася,
Тільки бачили — по небу,
Де зоря мигтіла,
Тихо-тихо пролинула
Хмарка чиста й біла

І потопла у безодні
Синій та глибокій...

Так zostались дід та баба
Знову одиникі...

НА РУСАЛЧИН ВЕЛИКДЕНЬ

З сільських оповідань

Козак ізблукався у гаї густому,
Давно вже дороги шукає додому,
Іде манівцями, іде по куцах,
Дивується й каже собі у думках.

К о з а к

Відколи вже у лісі цім блукаю,
А все йому нема нєначе й краю!
І місяць з хмар на землю й не зирне —
Напевне, щось це водить тут мене.
То хоч була тут стежка між куцями,
А се й її не чую під ногами.

Іде іще далі — все менше кущів,
Туман перед нього густий забілів.

К о з а к

А де ж се я? Се, мабуть, над водою?..
Гаї перейшов... Іду тепер лукою?
Дніпро!.. Он ба,— в тумані як блищити!..
Куди забивсь!.. Що ж маю я робити?
Се луки ті... Русалчині... До гаю
Вернуся знов і йтиму аж до краю.

А місяць тим часом з-за хмар вигляда
І ясно блищиться у річці вода.

К о з а к

Як пишно тут!.. Куди я не погляну —
Проміння скрізь, не боячись туману,
Обсипало все сяєвом своїм,
І листя, й квіт цілуються з ясним,
А місяць-князь сміється із блакиті
До синіх хвиль, що сріблом перелиті.

Тоді розхлюпнулася хвиля із дна
І вийшла русалка прозора й ясна.

К о з а к

Мара чи сон? Нестямлюся я з дива...
Чи дівчина така уродлива?..

Р у с а л к а

Ой часу не гайте,
Кохані сестриці,
З води виринайте
Гулять по травиці!

І знов розплеснулися срібнії хвилі,
І вийшли русалки прозорі та білі.

Р у с а л к а

Чи всі ви, сестриці,
Покинули дно?
Сія білолиций
На небі давно:
Настав уже час!
Із хвиль виринайте,
У коло ставайте,
Поки він не згас!

Як тіні блискучі вони пропливають,
Руками сплелися і колом гуляють.

К о з а к

Чогось мені згнітило ніби груди...
Та подивлюсь я далі — що то буде...

Р у с а л к а о д н а

Тихо і мертво на світі...
Людям тепер одпочити —
 Нам погуляти, сестриці!
Гай похилився, німіє,
Річка срібляста леліє,
 Ясно горить білолиций.
День ми в воді спочивали
І на гулянку устали,
 Кинувши хвилі глибокі.
Промінь, що сяє над нами,
Будем ловити руками,
 Сестри мої ясноокі!..

Р у с а л к а д р у г а

Блискуче проміння
 Руками піймаєм
І в коси хвилясті
 Його повплітаєм.

В сріблястій короні
 Сіятиме чоло,
Заблисне, засвітить
 Русалчине коло.

В зеленому лісі
 Нахилимо віти
І будем гойдатись
 І гратись, як діти!

Р у с а л к и в с і

Ой гори, ой світи, місяченьку!
Та побавимось ми помаленьку!..

Ой гори, ой світи, білолиций!
Ми русалоньки всі тут сестриці.
Ми чужими були на тім світі,
Не судилося нам там пожити:
Тільки муки самі ми там знали
І в дніпровій воді їх сховали.
Як розстались навек уже з ними,
То зустрілися тут не чужими:
Всі ми ріднії тут, всі сестриці...
Ой гори, ой світи, білолиций!..

Русалка третя

Я кохала його
На тім світі...
Він покинув, пішов,
Нащо жити?
Довго ждала його,
Сподівалась...
Не діждалася я,
Не діждалась!..
Над Дніпром над оцим
Раз ходила...
Серцю горе знести
Вже несла:
І упала до вас
Я, сестриці...
Ой гори, ой світи,
Білолиций!..

Русалки всі

Ой гори, ой світи, білолиций!
Ми тут рідні усі, всі сестриці...

Нема скрізь на землі там кохання,
Тільки зрада сама та знуцання...
В кого серце від мук ой розбилось,
Кому долі в житті не судилось,—
Тільки й знайде спокій тут, сестриці,
Де у хвилях мигтить білолиций...

Русалка четверта

Я у пана була
У покої...
Не жалів він мене,
Молодої...
Він віночок одняв...
І в сі хвилі
Я пірнула до вас,
Ясно-білі...

Русалки всі

Хай іде, насува чорна хмара,
Хай на того впаде грім і кара,
Хто зневажити смів душу чисту,
Хто красу потоптав променисту!
Проклинаймо його всі, сестриці!..
Не світи йому ти, білолиций!

Русалка п'ята

Мене мати на світ
Породила,
Охрестити мене
Не поспіла...
Я умерла й у вас

Тут гуляю,
Ні нудьги, ні журби
Я не знаю...

Русалки всі

І ніхто з нас не зна горювання,
Байдужé нам земні поривання...

Русалка шоста

Ой лихо мені!..
Не знаю:
Чи тут я, чи там,—
В тім краю,
Де сонце горить,
Де квіти,
Співають пташки
І діти..
Так серце кохать
Хотіло..
Серденька собі
Не стріло..
Без краю була
То мука,
З душею тяжка
Розлука..
Пішла по Дніпру..
Ой круча!..
А хвиля внизу
Ревуча..
Туман обнімав,
Вмирала..
Сама—не сама
Я впала..
А серце болить,
Ой боже!..
Забути той світ
Не може..
Розлуки нема
З тим світом,
Де тихо цвіла
Я квітом..

Русалки всі

Ти єдина у нас, ой єдина,
Що ще мила тобі та країна,
Де родилася ти, де зростала,
З нами серця ще ти не з'єднала.
Ой забудь, ой покинь нудьгування!..
Нащо буде у нас сумування?
І квітчаста лука із гаями,
І блакитний Дніпро з глибонями,
І під сяйвом поля золотії,
І осоки в річках ой густії,
І сей любий ясний місяченько —
Все вітає нас так привітненько,
Увесь світ задля нас, скрізь нам воля
І, як місяць, ясна наша доля!..

Ой нумо, ой нумо
Всі в коло мерщій,
Бо скоро погасне
Наш братик ясний!..
Ой нумо руками
Усі сплетемось!..
Танок свій...

Одна русалка

Стривай, стривай!..
Он під кущами
Щось доглядається
За нами!

Русалки всі

Підгляда! Підгляда!
Ну, до нього мерщій!..
Хай він, хай одгада,
Бо не піде живий!
Русалчину загадку хай одгада,
А то його прийме Дніпрова вода,
А то залоскочем його ми гуртом,
Що схочем, то й зробимо ми з козаком.

Полинули швидко, круг нього постали,
І сявом стали, і словом питали.

Русалки

Козаче вродливий,
Чом ходиш кущами?
Чого підглядаєш
Ти нишком за нами?

Козак

Ба ні, зблукавсь отут я серед гаю,
Не знаю й як... а вас не підглядаю.

Русалки

Ой ні, нема віри:
Підгледів ти нас
І мусиш умерти —
Приходить той час.
Коли ж одгадаєш,
Козаче ясний,
Ти загадку нашу,
То будеш живий:
Ой що росте без коріння?
Ой що біжить без повода?
А що цвіте та без цвіту?

Замислився він, похиливсь головою...
Вони дожидають, розбігшись лукою.

Русалка шоста

(Сама до себе)

Ой гарний,
Мій боже,
Вгадати
Не зможе!..
Ой серце

Так плаче!..
Загинеш,
Козаче!..

Русалки

Ой чого зупинивсь?
Ой замисливсь чого ти?
Довго ждати тебе нам немає охоти.

Козак

Ось зараз я, чекайте,
Іще хвилинку дайте!
Геть далі відійдіть —
Вгадаю я за мить.

Відходять русалки всі далі від нього,
А він хоч гадає — не зможе нічого,
Відкіль і почати не зна.
І нишком, тремтячи зо страху, несміла,
Підходить до нього русалонька біла,
Шепоче до нього вона.

Русалка шоста

Камінь росте без коріння,
Хвиля біжить без повода,
Папороть цвіте та без цвіту.

Русалки

Не гай більше нас:
Прийшов уже час!..

Козак

Камінь росте без коріння,
Хвиля біжить без повода,
Папороть цвіте та без цвіту.

Русалки

Відгадав! Відгадав!..
І зостався живий..
Покидайте його
Всі, сестриці, мерщій!..

До річки всі лнуть, розкрилися хвилі
І зникли в Дніпрові русалочки білі.

Козак

Ну й історія! Ускочив на слизьке!..
Чи думав я побачити таке?
Не дурно щось мене водило лісом!
Це гірше ще, як ізустріться з бісом.
Од того — хрест:

перехрести та й край,
А цих як стрів, то швидше утікай,
Бо пропадеш, попавшись їм у руки!
Не дурно звуть:

Русалчині се Луки.
Хай візьме їх нечистий та лихий!
Піду назад! Ізнов у гай мерщій!..

Він поспішає, тікає від лиха..
Тоді сколихнулася хвильонька тиха —
Несміло виходить з Дніпрового дна
Русалка прозора, русалка сумна.

Русалка

Козаче!
Де дівсь ти?.. Куди?..
Я знову
Зірнула з води..
Нікого!..

А я ж була добра до нього,
Життя рятувала йому!..

Покинув саму!..
Ой боже, тяжко жити —
Нікого не любити!..

І плачучи, ламле вона руки білі,
І крапають сльози в холодній хвилі...

З ПАПОРОТІ КВІТ

Народна легенда

I

Жив колись у нашім краї
Молодий убогий наймит,
В дукаря служивши змалку,
Все ходив у драній свиті.

І лучилась на Купала
Саме ввечері пригода,
Що волів хазяйських пара
Десь у ліс зайшла з обори¹.

Напосівсь дукач на Гриця:
«Йди та йди воли шукати!..
Як не найдеш — не вертайся,
З хати виб'ю в потиляку!»

Гриць любіш туди пішов би,
Де вже вогнище купальське
Било полум'ям угору
І одсвічувало в річці,

На вінках дівочих грало,
На обличчях парубочих,
Де Купалові й Купали
Молоді дзвеніли співи.

¹ Обора — загорода для худоби.

Та мультке хазяйське слово —
І подався він до лісу...
Ходить, плутає, шукає,
А волів тих і не чути.

Зовсім ніч зійшла на землю,
Зовсім темно стало в лісі,
Вже й пісні купальські ледве,
Ледве чує бідний хлопець.

У такі убився нетрі,
У таку зблукався пуцу,
Де й нога людська не ходить,
Тільки в скóтах² сплять ведмеді.

Зупинився... Крізь сорочку
Плечі всі подрав тернами...
І куди іти — не знає,
І щемлять набиті ноги.

Під великим темним дубом
Гриць сідає відпочити;
Сів та й сам він не помітив,
Як, заснувши, похилився.

Довго спав а чи не довго —
Як прокинувся, то бачить:
Місяць високо підбився,
Все блищить у срібнім світі.

Хоч голки збирай — так видко.
На полянині маленькій
Навкруги дерева спали,
Вгору знявши темні чола.

Білосрібна хвиля тиха
Через них униз спадала,
Розливалась по травиці
І на Грицевім обличчю.

² Скоти—звірині логова, барлоги.

І леліла на високім
Та мережаному листі,
Що стояло біля Гриця,
Кущиком у гурт зібравшись.

Мов великі пера, листя
Розпиналось і стриміло,
І одна блакитна квітка
Визирала з-межи нього.

«Чи не диво? — Гриць подумав. —
Я й не знав, що процвітає
В лісі папороть перната
Ще й таким прегарним цвітом!»

Встав і квіточку зриває,
Застромив за бриль лихенький
Та й пішов помалу лісом
Знов шукати... Ні, вже годі!..

Бо тепер він добре знає,
Що воли давно вернулись
І лежать собі в оборі,
Ремигають сонно жуйку.

Та й не це саме він знає:
Що не здума — все він бачить,
Зна, де хлопці всі з дівчатьми,
Зна, де жде його Катруся.

Гляне вгору — добре віда,
Як там зорі сяють, ходять,
Відкіля вони взялися
І куди подітись мають.

Гляне лісом — всі дерева
Мов живі йому зробились,
Мов з-під ніг травинка кожна
Озивається до нього.

Гляне вниз — і диво дивне:
Тільки де ступне ногою —

Всю там землю наскрізь бачить,
Всі глибокі таємниці.

Мов на поверсі, під сонцем
Із землі блищать і сяють
Всі скарби, що глиб ховає,
Срібло, золото й діаманти.

І в душі він чує силу,
Що й не знав такої зроду,
Ніби світ він обіймає —
Небо й землю, ліс і хвилі.

Мовби зорі й білолиций,
Мовби хвилі дзюркотливі,
Гори й доли, ліс і квіти —
Всі одну співають пісню.

І відразу вкупі з ними
Серцем, духом і устами
Заспівав він сам ту пісню,
Чарівну, могутчу й дивну...

II

Тільки день прийшов — між челядь³
Вийшов Гриць наш погуляти
І про ті дива таємні
Став казати товариству.

І свою нову пісню,
Що в душі йому бриніла,
Він співав людям, і грало
В нього radoщами серце.

Він співав, і в пісні любі
Із небес зоріли зорі,
Усміхались пишні квіти,
Розкривались таємниці.

³ Челядь — тут: хлопці й дівчата.

Все, що нас іспоконвіку
Назира з країв надхмарних,
Що в земнім глибокім надрі
Заховалося від ока.

Всі скарби земні й небесні:
Сила правди і любові,
Весняна краса і радість,
Срібло, золото й діаманти —

Все ставало й оживало
У його чудовій пісні
І сяло дивним сяйвом,
Чарівним, непереможним.

Тихо слухали всі люди...
Доспівав — вони мовчали...
І відразу серед тиші
Розкотився дужий регіт.

Реготав, за боки взявшись,
Чоловік, що сам ніколи
Не умів ані співати,
Ні робити щось путяще.

Все, що інші не чинили,
Він ганьбив безглуздо й злісно —
Через те, казали люди,
Що страшенно він розумний.

«Ха-ха-ха!.. Оце так штука!..
Де ти взявсь такий премудрий?
Про скарби плете дурниці,
А в самого драна свита!..

Ні, якби ти скарб надибав,
То ходив би ти в саєтах⁴...
Не бреш ж, бо і своя вже
Нам давно брехня обридла!»

⁴ Саєт — тонке сукно.

Усміхнувсь співець тихенько
І промовив: «Ну, дивіться:
Під отим гіллястим дубом
Скарб лежить — беріть червінці!»

«Ну ж бо, ну!» — гукає молодь,
Сміючись, хапа лопату...
В землю вдарили — і диво:
Задзвеніли там червінці.

Мов та галич, мов шуліки,
Всі до грошей тих сипнули,
Рвали їх із рук у руки,
Розхапали за хвилину.

А співець сидить, сміється,
Позира на чудасію...
«Отже, бачте, не дурю я,
Де лежать скарби — я знаю».

«Знаєш, знаєш!» — загукали,
Обступили, припадають
І йому цілують руки,
І благають щиро й палко:

«Покажи усе, що знаєш!..
Хоч по скарбику на душу!»
Він сміється, як дитина,
Як дитина, роздає він.

Всім показує, де брати,
Всі копають, витягають,
Мов пісок, і срібло, й злото,
Вигрібають у кишені.

І діди білобороді,
І жінки з чоловіками,
Парубоцтво молоденьке,
Навіть квітоньки-дівчата,

Навіть діти нетямущі —
Всі хапають, рвуть те злото,

Наче звір у звіра здобич,
І, вхопивши, утікають...

III

Миготить і срібло, й золото,
Голова мов туманіє...
Неспокій якийся дивний
Душу Грицеві турбує...

І, мов ясочка, Катруся
Нахилилася до нього,
Зазира очима в вічі
І тихенько промовляє:

«Мій коханий, а чого ж то
Не береш собі нічого
Ти з усіх скарбів багатих?
Та хіба ж тобі й не треба?

Подивись: на латі лата
І сорочка в тебе, й свита,
Личаки вже хочуть їсти,
Бриль давно підбитий вітром.

Поскидай усе те з себе
Та вберись у шати пишні:
Годі вже наймитувати —
Панувати будеш паном!»

«Буду паном панувати?..—
Запитав співець непевно
І замислився...— А й справді,
Попаную й я на світі!..

Гей несить мені скоріше
Сріблом ковані сап'янці⁵
І жупан-лудан⁶ блискучий,
Ще й кармазиновий кунтуш!..⁷

⁵ Сап'янці — чоботи.

⁶ Жупан-лудан — верхня одежа з блискучої тканини.

⁷ Кунтуш — верхня одежа.

Подавайте литий пояс...
Заплачу з скарбів я добре!
І на голову на панську
Принесіте шлик препишний!..

К бісу драну сю макітру!»
Бриль із себе і додолу!..
А з брилем упала тихо
Блакитненька ніжна квітка.

Впала тихо, й дикий натовп
Розтоптав її ногами...
І здригнувся бідний наймит,
Щось страшне в душі почувши.

У душі погасли зорі,
Стали мертві ліс і квіти,
І крізь землю не мигочуть,
Срібло, злото й діаманти.

Таємниці, що сіяли,
Знов у темряву пірнули,
І умерла дивна пісня,
Що в душі бриніла в нього.

Він силкується згадати
Ті слова, ті дивні звуки,
Все, що знав, що почував він —
І нічого!.. Все забуто!..

Він устав... Мов божевільний,
Подививсь навкруг і тихо
Застогнав, як перед смертю
Стогне зранена звірина.

І промовив він блідими
Помертвілими устами:
«Не несіть мені нічого...
Все забув... забув... ту пісню!..»

І пішов він швидко-швидко...
Аж туди, до того лісу,

Де знайшов блакитну квітку,
Що дає всезнання силу.

Він пішов і зник у лісі...
Всі, дивуючись, гляділи,
Всі не тямили, що сталося,
І повік не зрозуміли.

Не могли і зрозуміти,
Що згубив він квіт блакитний
У годину божевільну,
Як схотів попанувати.

Не вернувся він ніколи,
Що з ним сталося — не знати,
І його забули люди,
Хоч жили його скарбами...

Зміст

Шевчук Валерій. *Він дуже любив дітей* 5

ЛЕСЬ, ПРЕСЛАВНИЙ ГАЙДАМАКА

ЗРАДНИК 11

БІЛА БРАНКА 19

ГАЛІМА 23

СМЕРТЬ ОТАМАНОВА 28

ІВАН ПОПОВИЧ 33

ЯРИНА 39

ОСТАННІЙ БОРЕЦЬ 45

ОТАМАН МУЗИКА 47

ЛЕСЬ, ПРЕСЛАВНИЙ ГАЙДАМАКА 52

НА РУСАЛЧИН ВЕЛИКДЕНЬ

МАРУСЯ ТА КНЯЗЕНКО 61

ЧИЯ РОБОТА ВАЖЧА? 92

САМОТНЕ ДІВЧАТКО 98

ПАСТУШКИ 99

ПЕТРУСЬ 101

СНІГУРКА 103

НА РУСАЛЧИН ВЕЛИКДЕНЬ 113

З ПАПОРОТІ КВІТ 125

Грінченко Б. Д.
Г85 Лесь, преславний гайдамака: Віршов. оповідання, легенди, казки: Для мол і серед шк. віку / Упоряд. і передм. В. О. Шевчука; Худож. Г. О. Журновська, К. О. Музика.— К.: Веселка, 1991.—135 с.: іл.
ISBN 5-301-00917-6

Легенди, віршовані оповідання історичної тематики, а також казки класика української літератури Бориса Грінченка (1863—1910).

Г 4803640102—103 71.91.
М 206 (04) — 91

ББК 84

Литературно-художественное издание
ГРИНЧЕНКО БОРИС ДМИТРИЕВИЧ
Лесь, преславный гайдамака

Стихотворные рассказы,
легенды и сказки
(На украинском языке)
Для младшего и среднего школьного возраста

Составление и предисловие
Шевчука Валерия Александровича

Художники *Журновская Анна Олеговна,*
Музыка Константин Александрович

Киев «Веселка»

Художній редактор *Д. П. Присяжнюк*
Технічний редактор *С. І. Павлюк*
Коректори *В. Д. Бондар, М. З. Волович*

ИБ № 5507

Здано на виробництво 12. 09. 90. Підписано до друку 02. 01. 91. Формат 70×100/16.
Папір офсетний № 1. Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 11,05.
Умовн. фарб.-відб. 44,85. Обл.-вид. арк. 6,94. Тираж 100 000 пр. Зам. № 0—250.
Ціна 2 крб 40к.

Орден Дружби народів видавництво «Веселка», 254655, Київ, МСП, Мельникова, 63.
Київська книжкова фабрика «Жовтень», 254655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.

2 крб. 40 к.

